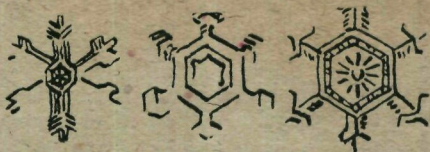
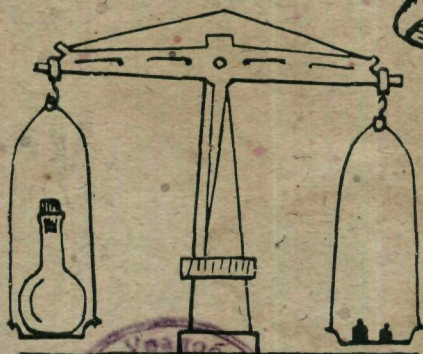
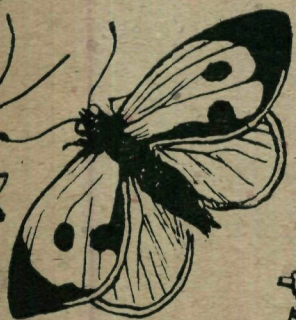

ҲАҚИҚАТЧИ

МЫҲ МИҲАН-ГОҒОР

Мод-Ҳига

СССР-са-јөззеслөн Шөриг-Ҳига-лезан-ин
Мөсква, 1928 г.

И. И. НЫКТИНСКАЯ

МЫЈ МІЈАН-ГӨГӨР

МӨДИК-КНИГА ПРИРОДА-
-ЖЫЛИГ ШКОЛЬНИККЕЗЛӨ

(Родная природа 2 ч.)

Учөт-школажасын-велөдчаны лезөма Государственней
Учоней-Совет-Научно-Педагогической-Сектсijaн.

Комiо портiс Ф. ЗУБОВ

СССР-са-жөззеслөн Шөрса-нига-лезан-ин
Москва 1928-во

Главлит № А—10653

Тираж 3.000 экз.

Заказ № 666

ВА, ВОЗДУК ДА МУ-ЖЫЛІК

Ныщом-ва овлө.

Гожум... Жар луныс, шонди кымөс сотө!.. Асывнас өти-өти-кымөрөккес вылын ветлісө. Луншөр-ны мөдө чувавны. Кымөррес пондисө өксыны унажык. Вон рытлаңсаң лөөтчө зеран-кымөр кајны, со ыжытжыка паскалө да сөддөтө. Төв-ру оз вайөт, өтик лыс оз вөр. Мыјкө кыз сөкыт лоис лолавны, сөлөм лычкө. Сіја ыжыт-кымөр-оңын, өддөн, нагтө, зерас. Раз-мөд кымөрлаңас вірдыштіс, һедыр-мыјіе ылыи кыліс гыма-лөмыс. Шонди сажөвтчіс, рытлаңсаң пондис төвок ру-авны. Руалөмсаң пондис өддөнжык да өддөнжык вайөтышлыны. Сыбөрсаң кутіс шупкыны вайөтны, шлана јурвіс һещкөвтө. Туж-куза төвчик буссө сто-бјөн гартө. Гумеңыклаң чепөсөіс да кот-пора і разіс іңассө гуна-јурвыіс. Кымөр сөд токо омөн һі пас-каліс, раз-мөд гырісөе зер каплыез вөтыштісө. Југыта вірдыштіс, кымөрсө кыз торјөн поткөтіс. Сыбөрсаң вөліе кутіс кісны-зерны!

Һедыр-мыјіе чувавіс кымөр, дүгдіс зерны. Шонди мытчііс. Ок те, кыщөм гажа лоіс! Әревна-куза, ыббез-куза жольдөны-котөртөны шоррез, летчөны со Урјулаңө. Летчам, челад, вадөрө!..

Вещјан-коккөз пужім, котөртім вадөрө. Бур ко-төртны ыббывөтчіс, һебыд кок-увтын! Быд-бороздаөт взывтө шорөк. Віңөт, өтик-шорөк ета-местаын крута усөм да гөпок керөм. Сің-кө, умөль лоас ета-поло-саысвө: вермас көркө кырас шогмыны. Оні ваыс һе-вылынасаң усө, гөпокыс үчөт—борозда-шөбрөтәас ка-

наваокөн мунём. А-ед вермас өддөнжык кырётны. Ва-уған-местаыс кајас вылөжык, а увлаңө канаваыс пас-калас да лоас пыдынжык. Сек лоас кырас, полосасө шыкөтас. (Сумајтө, челаф, кың шогмөны гырие кы-расsez да логтез).

Омөн ыбвывөтас котрасны окота, виэотны быд-шороксө, да һекөр: ми-ед чериавны ешо мөдам, сө-раным сак бостім. Локтім Урјуувө, а сјө төдны оз поф: вөлі һе өддөн визыв, а өні кычө те! Ыждөм, ва-бергаччезөн визывтө, кың брага гудыр лөма. Озжык пыдөсыс тыдавлис, сакеј-галаокыс пыдөсас, туруныс берегтез-кучас, а өні һем оз тыдав. Но ми төдам-ед кыт сакышны, кытөн лубитөны овны шаклејес да песканнес. Ваыс өні гудыра, һја һем оз адқө, оз і кағалө, кың сак-көшелас шедасө. Јеца-жө гожумнас сакаелөны, да мијанвө-ед, челафысвө, мыј: шаклеј-мөд-кө шедас, ми і ныввө радөс. А черикыјөм-бөр-саһ, да ещцөм-гажа-лунө, көр те он купајтчы!? Чөвт-чим, четчөвтім ваө. Мыј-жө ещцөмыс? Ваыс өмө ше-дис да пиһ-увтын мыјкө гиғыны токо пондис. Сја ваыс зер-бөрсанас һесөстөм: шоррес-ед ыббывөис уна вајисө песоксө да глынасө, сјөн-ед і ваыс брага-код. А чувавас лун-кык, Урју чинас, ваыс сөстөммас, лоас бөра југыт. Песокыс да глынаыс сек пыдөсас пуксасө. (Гудыртө, челаф, ва стоканын да сувтөтө өшынвө,—мыј ашынас лоас?)

Өні бура тыдалөны пыдөсас иззес, а кытөн һежык пыдын, дак і черыс. Ваыс сөстөм, ми черисө азғам. А черыс ылеаһ ва-пыщкас кағалө гагсө, көда виг-ласө вугыр-јлын. Ме купатчикөн раз-мөд виэоти ва-пыщкас: сунгіса да оста сіннезөс. Тыдалө со-жө һевна, да оз поф дыр виэотнытө: сіннезвө лө һедо-лыт.

Мијан-дөревна-дынын ем һур. Сетөн ваыс мөд-код, кичер-чај-код веж. Ај-маммезным оз щөктө сјө-васө јуны, шогавны-пө пондатө. Збыл сјң вөлөма, аслам-сінөн азғыли. Отпыреа мијан учітельыс гарјис һурас һебыжыт прудок да леґис сетчө ты-пыввезөс.

(карагездөс). Лун-мөд јештіс чувавны, ты-пыввес ку-лісө. А ты-пывыс-ed сја і һе өддөн сөстөм-ваын вермө овны, сетөн ез вермө. Вот кыщом һур-ваыс умөл!

Ета-һурис петө шорок, ваыс сетөн сещөм-жө веж. Југдө-жө сыбөрсаң жагвыв, а буржыка оз вермы: Урјуввас уеікөн ео ешо һевна веж-код. Гудыра-ва һур-вакөт һеөткодөс: гудырыс вермө сөстөмсаавны, а һур-васө көт те мунда сулөт, ео веж-код. (Виçотө гудыр-васө да һур-васө стоканын југыт-паныт). Һур-ваыс абу гудыр, а еотакі сетөн мыјкө ем, көда-саң сја лоө веж-код.

Мыла ваыс веж, кысаң сја лоө? Һурас-ed зер-ва пукалө, а зер-ваыс етөкво-код југыт. Сің-кө інө һур-ваыс вежсалө һурас-һі, кың-тај вот југыт-ва чајһікө кістан да чајыс вежөтө, сің-жө. Мі шуам, чајыс-пө пөжшөм-һі, мөд-ногөн-кө—сылөма, кыңи са-кар да сов ваын сылөны. Но сакарыс быдөс сылө, һемунда еіноңын оз кол, а чајыс токо мыјкөмында-јүкөн сылө, валыс рөмсө вежө—вежөтө. Важ-чај (јүөм-бөрын) сесса көт мунда ваын виң, сја оз-һі сыв.

Сің-жө, буракө, керө і һурас. Сетөн быдөс-быд-маныс чај-моз (растеһһөөс) сылөны зер-ваас, сетөны ваыслө асеіныс рөмсө. Сің-жө-ed посудайн шогмө быд-настойкаыс. Леңасө ватыра-дозјө туруннез, ваыс-лөн рөмыс мөд-код лоө. (Виеталө, кыщөм-рөмаөс өв-лөны настөјкаез, ео-ја токо веж-рөма?).

Но мукөд-пораас көт і сылас мыј ваын, сесің рө-мыс ваыслөн оз вежы, оңа-код југыт. (Виеталө, мыј ті сещөмсө аңылітө). Сещөм-ваыс сөстөм-ва-код: ed еінмыдлы ваын-сылөмыс оз төдчы, ваыс југыт. Но өтінөг поңө төдмаавны сөстөм-ва абу сјјө, поңө дајө виетав-ны, мыј ваас сылөма. Сјјөс төдмалөны кывјөн. Быд-сыланторлөн ем аслас скус. Сјјө-скус-сөрти ми вермам виетавны мыј ваын сылөма: сакар, сов, либө кыщөмкө-лекарство. (Ем-ја скусыс гудыр-валөн? Мыла?).

Мед-сөстөм-ва мјјан лыддөсө клүчөс либө бур-ко-лодөчөс. Сещөм-ваыс мед-југыт. Мукөдыс шуөны, чоч-

ком-рöма-пö кључ-ваыс. Но сija һе сiҗ: кључ-валөн һеқыщöм рöм абу. Сija југыт, рöмтöм (бесцветна). Сещöм-ваыс мед-бур, мед-здоров. (Виеталö, мыј чоч-ком-рöма ва-код (жидкость) тi төдатö).

Бур-колодеч-ва, көт сija i југыт, а еотакi сетөн мыјкö ем. Сijö ме каҗали самоварвын. Мijан самоварсö сувтöтлiсö пыр колодеч-ваөн. Раз-мöд-сувтöтöм-бөр-саһ самовар-пыщкыс пондiс кыҗ ровно сiмны. Нö-бiм да пыщкыс вiл вöли, лудитöм, а һедел-мунда-бөрын бердас корка кыҗ шогмiс. Сijö поҗö торјотны бердeic, вöснi кач кыҗ шедö. Сiҗ-кö, инö, колодеч-ваас мыјкö сылötöм, кыщöмкö-му-торрез, көда еиноҗын оз төтчö. (Виеталö, ем-ја сещöм-валөн скус, öткод-ја сijö-скусыс зер-ва да вадөр-ва-скускöд). Самовар-пiҗö-дiгөн ваын-сылöмторјас пукeöны самовар-бердас.

Сiҗ-кö, инö, лöб, муввын нач-сöстöм-ва абу, мед-југытас ео-һi мыјкö сылötöм. Шоррезын зер-бөрын ваыс гудырeалö, һуррезын сija быд-турунсö, чај-моз, сылötö, а му-пыщкын сылötö мусö. Учонeјјес шуöны, зер-каплiес-пö, көда уeöны вылiсаһ, i һija абу сöстöмöе: зер-каплiыс летчигас гудыртчö, воздукас еа-кеј-бусыс лебалö-да.

А еотакi ем сещöм-ва, көдö поҗö лыддыны сöстöмөн. Кытөн сещöм ваыс? да самоварас-жö, сija вевт-вын. (Бостö волкыт-етоквоввö кујим каплы: öтикö самовар-вевтвыeic, мöдикö—вадөрiе, көдö јуатö, кујимötö—солалöмö. Сыбөрсаһ лампаввын костö етoквoсö. Ви-җöдö, öткодöе-ја еьеддeс коласö каплiес-местаас. Виеталö, мыла сiҗ шогмiс).

Кытiе инö лoic сöстöм-ваыс самовар-вевтвас? Бу-ракö, руie, көр самоварыс пiҗö. Сiҗ-кö, инö, поҗö шедтыны сöстöм-васö: колö сijöс öт-пocудaic „вашötны“ руөн мöдик-пocудaö, а сыбөрсаһ сaјкötны русö. (дy-мајтö, кыҗ поҗö öктыны русö, көда кaјö самоварeic, да öтлаавны сijöс каплiезö).

Мыјо самоварыс мјанѳс велѳтѳ?

Абу сѳкыт самовар сувтѳтны: ва кїсны, поммез трубаас течны, бї сетчѳ лезны, норовїтышны да сод- тыны поммесѳ,—чожа пїзас. А вїзѳтан-кѳ, і ета-рѳботаыс мукѳд-пораас оз шогмы, і самоварсѳ колѳ кужны сувтѳтны. Менам раз-мѳд перво ез шогмы сув- тѳтѳмыс.

Ва кїста самоварас тырыс, доррезѳдззїс ѳвна токо абу, мед оз кїссы вевдѳрѳтїс. Кыз токо пондас бур- жыка пымавны ваыс, кутас вевт-увтеаґас плескат- чыны. Бостан вевтсѳ—ваыс тырыс. Бытѳе кыз содѳма сїјѳ.

Сыбѳрсаґ ме пондї кїсны самоварѳ васѳ јещажык чуґ кык суда. Сек бур лоїс: ваыс лебыштас, а вев- дѳрѳтїс оз кїссы.

„Мыј-жѳ лоас“, думајта ме: „пымвасѳ-кѳ сажкѳтны. Сїја-ед наґтѳ јещажык лоас, чїнас?“

Ме вот мыј керї: самовар вестын шонтї бутылка да кїстї сетчѳ тырыс зїрыт-ва. Мыј сес петїс? А вот мыј: кѳр ваыс сажкалїс, сек сїјѳ вершок-мунда чїнїс.

Сїз-кѳ кѳзыт-ваыслѳ колѳ јещажык места, а шо- нытыслѳ унажык. да і ѳе ваыс ѳтнас. Ме ѳнї вѳлїс казали, мыла мїјан ѳтпыреа четвѳртґїчаїс пондїс ка- расїн петны.

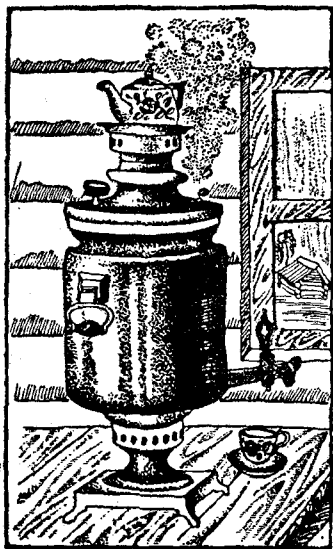
Вајїсѳ тѳвнас лавкаїс тыр четвѳртґїча карасїн да сувтѳтїсѳ залавкаввѳ. Керкуас шоныд вѳлї. Карасїн шоналїс да пондїс бутылка-вевдѳрѳтґас петны. (Мыла?)

ѳнї бертам да бајїтам ешо самовар-јылїс. Вот сїја вѳсґїтїк-горѳн пондїс „сывны“, а сыбѳрсаґ і шумїтны кутїс. Сы-пора кыз вевтсѳ бостан, адзан: ваввас омѳн польез потласѳны, кыз бытѳе вапыщсеґїс лебѳны. Но ета абу ру, руыс мѳд-ґож кајѳ, ѳдѳдґнжык. да і самоварыс, пешван дак, ѳе ѳдѳдґн ешо кї-увтын зї- рыт.

Сыбѳрсаґ самоварыс ѳежык горѳн пондас шумїт- ны. ѳнї токо вїзѳт буржыка, медбы сїјѳ ез „пыщґы“. Путкылтны кутас ваыс бергѳтны (мыла?) да чепѳссас

вевдөн. Сек чоужык термас самовар-трубасо босны да вевтсо невна лептышны.

1 рис. Самовар пічо.

Волье кутас жагвыв пічыны, вевдөрөттас оз понды петны. (Мыла мукөд-пораас чайык-лөн вевтыс четчалө, көр чайныкыс пічан-самоварвын сулалө?).

Ме өддөн лубита виçотны, кыз самовар-вевдөрас руыс стобжөн-стобжөн кайө вылө да сыбөрсаң жагвыв өшө, кыз бытте сылө.

А кычө инө сийө руыс лои? Керкуеис сийа ез вермы петны: өшыннез і ыбөс вөлісө пөданабе. Сиз-кө, инө, сийа татөн, керкуас. Виçөтө-кө, кыщөмбөс лоисө өшын-сөтоквоес. Нија быдөнныс вагысө, бытте лысва

пукөис. Сийа самоварие руыс вевкаліс көçыт-сөтоквоувас да бөра ваө бергөтчис. (Мыла төвнас мороз-пора чер керкуө пыртан дак пуж сыввын өкөсө, чочкоммө?)

Сиз, инө, руыд сийа-жө-ва, токо мөд-код. Пічкөн ваыс руө бергөтчө да омөн керку-кузас паскалө. Ошын-кө остам, өдөрас петас. (Мыла шыд-пуигөн дозсө вевтөны?).

Мижанлы колө быщөмжыка байитны, мыј ми оçван пондам рунас шуны. Мыј ми рунас шуам (пічан-самовар-вевдөрын либө çырыт-шыд-вестын чочком-щын-код-щакыльөн-щакыльөн-таж кайө), сийа-ед не ру: сийа өддөн поснөсө ва-каплиз. Нија бус-моз мундакөдырна вермөны лебавны воздуквас. Сыбөрсаң нија либө пуксасө лысва-моз, либө пөртчасө настојашшеј руө. Сиз-кө рунас шуөны ва, көда еиноçын оз төтчы. Сийа вачкисө воздуквө-жө, сукөт і сорласө. Нија кыкнанныс—воздук і пар — оз тыдалө, кыкнанныс кокнита өт-мөдөрө паскалөны. Сещөмторрессө (вещества

шубны газзезөн. Сің-кө, інө, руыд газ, а шакыл-лес, көда самовар-вевдөрас каяны, сіја өддөн-учөтөс ва-капліез. (Буржыка віңөтө, кызі вешшылас ва пі-чан-самоваріе өшынөң-локтөң).

Өні бовтам вевтсө да віңөтам самовар-пыщкас. Мыј-нө лоөма мјјан-ңырыт-ваыскөт? Кык-стокан-мунда кычөкө өшөма! Мі дыр норовітімө чајсө јуны, а ваыс сы-пора „пакмөма“, бергөтчөма руө. Сіјө газө-бергөт-чөм-ваыс паскалөма омөн керку-куңа.

Ешо бајітам ва-јыліе.

Мі сувтөтімө жаңжө стокан, пыдөсас һевна ва вөлі. Мі сіјөс вунөтім сетчө. Лун-мөд чувавіс, төдваным уеіс. Нө кычө інө ваыс лоөма? Сіја космөма, пакмөма.

Сің-кө інө і піңөттөг туюө васө руө бергөтны. Сіја жагвыв, он і піңөт, васіс газ лоас. (Піңөтөмөн алі піңөттөг ваыс өддөнжык руас бергөтчө?)

Сің-жө космө вабоналөм-пызан, міскалөм-жоң, пес-лалөм-бөрын-өшлөм-јөрнөс-вешјан; космө уль-му, гөп-пез да с. в. Отпырөн віставны лоө сің: кытөн ем ва, сетөн пыр каяө ваыс воздукө еінмөн-адңытөм-ру. (Кіетө өтмундаөн ва стоканө да чајнеј-бљудечкаө; ві-ңөтө, көдаын ваыс оңжык пакмас? Сің-жө керө кык-стоканө: шоныт алі көңыт-местаын оңжык стоканеіс пакмас?).

Сің-кө быдөс-ваыс, көда муввас ем, космө, пакмө жагвыв, бергөтчө руө да каяө вылө. Сің інө і муыс шучкөп верміс космыны, да сіјө оз овлы: вылын-ед руыс бөр ваө бергөтчө, ваыс зеррезөн уеө муввас да содтө чінөм-васө.

Кың шогмөны зеран-кымөррес?

Віңөтам һобосө гожумнас жар-лунө. Мукөд-пораас сені өтік кымөррок абу, а мукөд-лунө ветлөны өті-өті учөтік-кымөрроккез. Вон кыка өтлаасісө,—кымөррок ыжитжык лоіс. Вон мөдік пондіс сывны, сывны...—да і өшіс еінөңіс. Вот өні омөн һобосө кымөррезнас вевтөіс. Мыјіе сіја сің шогмө: то чінөны, то содөны кымөррес? Јуалам сіјө аееіным самоварліе, вісталас, кытөн сетөн толк.

Синмөн-адзытөм-зырыт-ру, көдә петө самоваргеіс, сек-жө керкуас сажкалө (керкуын-ед абу жар), пөрө поснытік ва-капліезө,—самовар-вестас шогмө учбөік-кымөрөк. Сің-жө чугун көр горіе кыскан: горас, жарінас, руыс оз төтчы, а кыскам горөзө, көзытінө, пондас ру каяны.

2 піс. Зера-кымөр.

Кыз мі токо русө сажкөтам (самоваргеіс петас көзыт-воздуквас), сіја сек оз-ны ло ру, а ва, ва-бус. Сыбөрсаң ета-ва-бусыс каяс вылө, паскалас омөн і оз понды тыдавны. Керку-кучас омөн руыс јеща-ја төрас?

Ета-моз-жө овлө і өтөрын, природаын.

Мусаң руыс каяс вылө да сукмө (рочөн: сгушцается), ва-бус лөб—кымөрөк, кыз мі сіјө шуам. (Улыс, му-бердыс русө шуам туманөн). Мыла вылын руыс сукмө? да, буракө, сіјөн, мыј вылын көзытжык. Гожумнас жар-луно-кө каян колокольнаввө, сетөн

сажкытжык. Јешцö вылын, јешцö сажкыт. (Ем-кө тiјан градуеник, мерајтö, кыным-градусөн колокольнаввын сажкытжык муса). Учонејјес шуöны: јона-вылын-пö му-саң гожумбыт көзйт, мороз.

Вылын учöтик-кымöрок вермас „сывны“, бергöт-чыны руö, паскавны ем-кө бокас места. Но улeаң ед быдласаң каяö ру, вылын сiјö пыр содö (воздукыс шучкöп тырас рунас), „сывны“ (паскавны) рулö һе-кытчö лöö. Сек руыс бергöтчö учöтик-ва-капльезö, ва-бусö, көдö ми шуам кымöрөн.

Кымöррес содöны (быдмöны), öтлаасöны, лöоны кызжыкöе i вевтöны шондiсö. (Кöр суткiввас кымöррес унажык овлöны? Мыла?)

Сыбöрсаң кымöррес ешо öдöөнжык сукмöны (сгущаються), лöоны пемытжыкöе. Эта поснiтик-ва-кап-льeс, көдаыс лöö ва-бус, öта-мöдныскöт öтлаасöны, лöоны гырисжыкöе. Сешöм-капльыс оз вермы воздук-вас кутчeны, уеö улö. Сiјöс ми шуам зерөн.

(Мыла гымалöмөн-вiрдalöмөн гырис-зер-бöрын овлö мiча погодда?).

Кöзйт-асывö.

Мiјан рытсаңас ешо төн гортын баитiсö, ашын-пö мороз лoас. Шондi-летчан-оңас мiчаммiс, лöнiс тöлыс, вылын би-серөн эвездаeс пондiсö сотчыны.

Асывнас петi öтөрö i тöдны от вермы гөгöр: кыз-чeс, јöррес, керкуeс,—быдöнныс мöдöтчöмас чочком-паккöмö. Мыј сiја? Лым? Лымыс-ed водö вевдöрсаң, а талун уввeс öт-мöдöрсаң чочкоммöмас. Туј-кузас сiң-жö абу лымыс.

Эта пуж. Рöмнас лым-код-жö чочком, а шогмö мöд-нöж. Лымыс сiнозын уеö выдeаң, а пуж пукeö пу-евзö көзйт-мiча-ојö, жагвыв јавiтчö, кыз бытeтe гусөн.

Мунам матöжык пужа-пу-дынас. Пуыс омөн шон-дiввас југјалö, кыз учöтик-јeмоккeзөн. Эта һе лым, лым-чiррес мöдкодöе форманас. (Вiçötö da рiсујтö гырисжыка лым-чiрресö, көдö тi аззылитö).

Виçотö, кыз пужыс пуввас һе öтмоз пуксöм (кытөн сija луна, а кытөн һемунда абу). Но кытiе сija пужыс шогмö?

3 рiс. Пужмалöм-пу.

Öтöрас ми сijö ог азçö мыjвын вiетавны. Пырам шоныт-керкуö, сетөн Сецöм-пуж-код-жö ем.

Виçотö: öшын-звеннезвын оjнас лым шогмöм. Но ета һе лым, ета пуж. Öни сija сылö (мыла?). А рыт-кежас керкуыс пондас сажавны да öшын-звеннезвас пондасö шогмыны jосоккез, лиссез, либö кыщöмкö пуез-кодöе рiсуноккез. Сыбöрсаң етöкквыс омөн тырас сецöм-рiсуноккезөн. А сыввö оjбыт пондас пуксыны пуж. (Руштö öмнаныт кымöм-звенвö, кычöз сывестын „öшынок“ оз ло; виçотö, кыз пондас сija мöдпöв кынмыны. Рiсуjтö кымöмсö). Кытiе сija пужыс пуксiс? А керкусiс, воздуквысiс. Керкуын-ед пыр ем ва-ру (пар). (Кыз сija сенi чинöм-бöрас codö?). Кöд-пора öтöрас шоныт, сек ми ог i каçалö сijöс: руыс-ед, кыз ми озжык бaјiтiм, оз тыдав. А кыз токо öтöрын кöçдöтас,—öшын-звеннез сажкаласö. Секi руыс пуксас

ныввö пуж-моз, то дак јіөн. Мунда унажык сажкалö керкуыс, сы-сöрти унажык шогмö руыс і кызжыка кынмöны öшын-эвеннез. А лонтасö керкусö, јі öшын-незвиг сылас, ва космас. Сіја—шоныт-воздукыс кыскіс асвылас (ас-пыщкас) васö руөн.

Сің-кö шоныт-керкуын кöзыт-керкуса кöт көр руыс унажык. (Мыјвö жоң міскавікö öдöөнжык гор лонтöны? Кöда-жырјын öдöөнжык öшыннез кынмасö: шонытын алі кöзытын? Мыла?)

Öнi тужö вежöртны, мыјіс кöзыт-ојö пуксö пуж. Сіја шогмö руіс, кöда ветлö öтöрас öтмöдöрö. Руыс öтöрас сің-жö овлö һе öтмоз: шоныт-пора сіјö унажык, кöзыт-пора јещажык. Ојбытөн воздукыс јона сажкалас, а сажкыт-воздукас оз вермы віңыны быдöс руыс, кöда вöлі шоныт-лунас. Лішнејыс пуксö омөн: пуезвö, јöррезвö, короміннаезвö, быд предметвö, кöда кöзытöс. Сіја оз пуксы токо шоныт олан-керку-стенаезвö. (Мыла?). Мунда öтөр кöзытжык, сымда унажык воздукіс јансöтчö руыс да кызжыка пуксö пуж. Но пуезвас, мі озжык бајітім-һі, сіја һе öтмоз пуксö. (Мыла?)

Чувавас лун-мöд, шонтöтыштас. Пуж бырö, кыз быгге ез і вöвлы. Озза-моз пуез сулалöны пужтöг. Кыз сіја öшіс? Сывны сіја ез вермы (вöлі сотакі кöзыт), муввас кіссыны быдöс сің-жö ез вермы. Лоö, інö, пужыс бөр муніс воздукас да бергöтчіс һетыдалан-руö.

Мі-ед аззывлім, сің шогмö: јі да лым шонытінын сылöны, пöрöны ваö, сыбöреін-һі ваыс пондö космыны-пакмыны. А кöзытінын оз сылöt, сіңкö, інö, пужыс ваö оз бергöтчы, а бергöтчö руö. Пуж (да лым) пакмöны. да і һе лым токо, пакмö сің-жö і јі. Сіјö мі кöт кытөн вермам примечайтны. Мыла-бы, інö, торс-торс-кынмöм-јöрнöс-вешјан морозвын космö? Кычö-бы, інö, кöзыт-пора лоö јі посоззезвиг да јöррезвиг?

(Öшвö јітор, көрталö сіјö гезокөн да öшötö уввö, то дак öтöрас стенаввö. Лун-мöд чувавас, мöдпöв öшвö. Мыј сек лоас? Мыла сің лоö?).

Мыј лоӧ ваыскӧт, кӧр сїја кынмас.

Кӧр ме учӧтнам велӧтчи городын, гортіе ӧтпыреа ыстїсӧ кынтӧм-јӧв (сек тӧв вӧлі). Јӧлыс вӧлі кашњык-кезын, кашњык-дорезса-вылынжыка течӧмас јӧвовеј јїсӧ. Ме сек думажті, кыџи-нӧ мїса вермӧмаӧс тащӧм-тыра јӧвсӧ кїсны да кынтыны.

Медбы мїса ез кїсеы јӧлыс кӧр сылас, ме вев-дӧрсӧ пуртӧн зыртлі, сојны торјӧтлі. Сыбӧрсањ вӧліе каџалї, абу колӧм зыртны, сїџ-бы ез кїсеы. Ӑтпыреа ӧтїк-кашњык вунӧтї петкӧтны ӧтӧрас, керкуас шоны-тїнас колӧм. Ашынас дївујтчыны пондї: јӧлыс сылӧм да кычӧкӧ чїнӧм, кашњыкас ње тыр.

Сек ме сїџ-жӧ ваӧн сїјӧ керї, мыј мїса лоас, кӧр ваыс кашњыкас кынмылас да сылас? Кїетї кашњыкӧ тырыс ва да петкӧтї морозвӧ. Ваыс кынмїс, а јїыс, кыџ јӧвыс-жӧ, вевӧн дорезса лої. Кыџ сыбӧрсањ јїыс сылїс, ваыс оџа-моз тӧрїс кашњыкас. Сїџ инӧ лоӧ: кӧр ва лїбӧ јӧв кынмасӧ, сек нїја паскалӧны (суктӧм њањ-шӧмӧс кыџ лебас) да посудас оз тӧрӧ. (Керӧ опыт: оз-ја сӧкты ваыс, кӧр кынмас. Сїјӧ сїџ керӧ: ӧшвӧ посудасӧ ванас кынмытӧџыс да кынмӧм-бӧрас). Сылас јїыс, ваыс бӧр оџа-мундас лоас, рочӧн шуӧны: ваыслӧн објомыс колїс важ-кодыс-жӧ.

Ӑнї колӧ мїжанлӧ вїставны, мыјїе кашњыкас јїыс лебӧ да унажык лоӧ ваысса. Медбы етӧ тӧдны, колӧ вїџӧтны, кыџ кашњыкас ваыс кынмӧ.

Перво ваыс жагвыв сажалӧ. Њедыр-мыјїе ваввас шӧгмӧ вӧсњытїк-вӧсњытїк-јї. (Кытӧн сїја пондӧтчӧ шӧгмыны?). Кыџ мї сїјӧ јї-кӧркасӧ жуџдам, сек аџдам, што сїја і кашњык-бердас кынмӧм. Колас-ваыс кыџ јїовеј мешӧчокӧ колӧм.

Мунда оџвањ ваыс кынмӧ, сек јї-пласокыс пондӧ гӧрбылтчыны вылӧ. Поџӧ думажтны сїџ: кынмїкас ваыс паскӧтчӧ да жагвыв тојыштӧ јїсӧ, сїјӧн јїыс і гӧрбылтчӧ. (Керӧ сенӧм-опыт: кїетӧ васӧ бутылкаӧ лїбӧ векњы-голука кыщӧмкӧ-мӧдїк-сџокланнеј-посудкаокӧ да кынтӧ сїјӧс. Мыј сек лоас? Мыла сїџ лоӧ?).

Вӱлӱе ме вежӱртӱ, мыла ваввын јӱ-плассез да і быдӱс-јӱе, кӱр омӱн кынмас, оз вӱјӱ. Кӱр вае кынмӱ јӱӱ, сек сја ваеца лоӱ кокнӱтжык. Ӑтыжда кык стокан—ӱтас шучкӱп јӱ кынмӱм, мӱдыс ва-тыра—ӱе ӱтеӱкытаӱе: јӱае кокнӱтжык. Мӱд-ӱож вӱсталӱмӱн: шучкӱп кынмӱм јӱ стоканын тыр, кӱр сја сылас—лоӱ ӱе тыр. Јӱ кокнӱтжык ваеа і ујалӱ ваввын, кық пу. (Мыјкыза овлӱ вадӱрас јӱе арнас, мыјкыза тулыснас?).

Совсем мӱд-ӱож кынмӱ вӱ. (Вӱӱӱтӱ, мыј шогмӱ вӱ вевдӱрас кынмикас? Мыла сја шогмӱ? Чапкӱ кынмӱм-вӱторок сылӱтӱм вӱӱ. Мыла сја вӱјӱ?)

Сја-кӱ инӱ ва да јӱв, кытӱн вае уна-жӱ, кынмикас содӱны (паккӱтчӱны ӱт-мӱдӱрӱ), лоӱны кокнӱтжыккӱе. Мукӱдыс (мукӱд-жӱдкӱеҕтее), кықӱ вот вӱ, кынмикас чӱнӱны (рочӱн-кӱ: сжимаются), лоӱны сӱкытжыккӱе.

Мыјӱе жугалӱны іззес?

Мамӱ раз-мӱд-ӱӱ бајӱтӱе, кӱӱӱс-пӱ колӱ капустаувтӱ бучӱтны. Ме перво ег вежӱрт кық сја бучӱтӱны. Ӑтпыреа асывнас гор лонтӱеікӱ пыртӱе кӱӱӱс да тыр ва сетчӱ кӱетӱе. Сыбӱреаӱ пыртӱе галаез да іззес, дае-мунда наттӱ вӱлӱсӱ. Горыс вӱлӱ ӱдӱдӱн-жара лонтӱе, сја іззесӱ чапкалӱе горас. ӱедыр-мыјӱе іззес гӱрдӱз калӱтчӱсӱ, кық бӱа-шоммес-жӱ лоӱсӱ. Мамӱ җӱрыт-іззесӱ пондӱе шыпчадӱн ваас чапкавны. Перво кық ровно вае сотчыштас ізеӱӱе, а сыбӱреаӱ ӱлыштас сјаӱс. Пыдӱсас токо ургыны пондае ізыс. Ӑтӱкӱ леҕӱе ваас, мӱдӱкӱ, кујӱмӱтӱ і сја быдӱдӱннысӱ. ӱӱја быдӱдӱнныс кӱӱӱс пыдӱсас ургӱны, шум токо лоӱе. Мамӱ вевтӱе кӱӱӱсӱ важ ӱнжугӱн да колӱе сја. Ашынас васӱ кӱетӱсӱ, іззесӱ кыскалӱсӱ бӱр. Сја-жӱ епӱ кык кӱӱӱс бучӱтӱсӱ. Медбӱрын ме пондӱе вӱӱӱтны іззесӱ, сја мукӱдыс торјасӱмас. Оча із сӱтан, сја паккалас токо мунас. Ӑдӱдӱн поснӱта поҕӱ сек ӱӱјӱ торјӱтлӱны, песок (дресва) сыбӱреаӱ лоас.

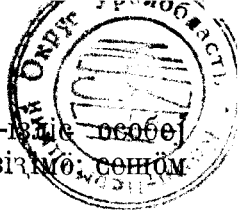

Буржыка-кө пондам віçотны поснітіка пазѳтѳм ізсѳ, ѳдѳѳн тѳтçѳ, што тусоккес не ѳт-рѳмаѳе да і не ѳткодѳе. (Кыным сорт тусоккес? Гіжѳ кажнејыс-јыліе). Ме сыборсаң вѳліе понді тѳдны, што ета-іззес-лѳн граңіт нѳмыс. А не ѳткод тороккес (поснітік тусоккес) шусѳны: гѳрдѳес—полевеј шпат, сѳткво-кодѳес—квартс, сѳдѳес—слуда. (Кѳда тусокыс уна-жык?) Граңіт ѳдѳѳн-јон із. Мі, чѳладыс, лубітілім

4 ріс. Ізын-керіе вадѳ ізысліе ѳт-боксѳ, кѳда çірѳѳтѳм.

сакеј-ізсѳ пазѳтны ѳта-мѳд ѳча: шупкан шупытжыка, нѳја і пазалѳны. Но граңіт некѳр сіç оз пазав, сѳщѳм сіја јон. Ешо лубітілім бі шеттыны біаізіе. Сѳщѳм-ізсѳ шусѳны кремѳнѳн. Сіја сѳщѳм чорыт, сѳткво

вермө кырөвтны. Сіјө лыд-дөны кварте-~~зде~~ ~~өсөбө~~ сорт. Мукөд-кремень-изоккесө мі пурттујө ~~визмө~~ ~~сенөм~~ нija чорытөс да лөчытөс.

Гыріс иззессис мijaн керөны изыннез мельничаө. Изынө һебыт из оз мун, сija-ed сек-жө жугалас. А і чорыт-изыс жугалө, көр сija калитан да сыбөрсаң вадан.

Етө бура төдліс мijaн мельник. Сija вот кыз керліс изыннесө. Перво из-бокас керас бі. Көр өт-бокыс изыслөн калитчас, мельник калитөмас ва кігтас,—из-бок торјасө. Сің калитөмөн да вадөмөн сija ыжыт-изсө гөгрөстө, пелалө угаллесө. Вөліс сыбөрсаң мельник бөгтө кіас молоток да жагвыв буржыка изынсө гөгрөстө.

Мукөд-порас і оз шогмы мельниклөн, көр изыс шөрланас потас. Сеңцөм изынөн, кытөн шель төтчө, он-һи из, со-һи сija потас бергалікас. Мыла сija изыс шонтікас да сажкөтікас (вадн, круто) потласө, ме сек ег вежөртлы. Вөліс школаын ме сija понді вежөртны, опыттез мытчалісө-да. Сеңцөм-опытсө көт кін вермас керны. Колө пөв-бердө вачкыны кык-көрттув, медбы ны коласөт топ верміс өт-мөдөрө вештасны самовар конфорка. Конфоркасө колө гөгрөсаө, һе нөјтөмө. Кыз токо конфоркасө шонтатө гор-бі-озын, лібө самовар-вылын, сек сija пондас сібдыны көрттуввес-коласас. Коласыс - ed ез вежы, ез ло учөтжык, а конфоркаыс оз тор. Сің-кө, конфоркаыс ачыс паскалыштіс. Һедыр-мыјіс сija сажкалас, сек оңза-моз өт-мөдөрө пондас вештасны, оз сібды.

(Етө-жө-опытсө керө мөд-һож: пөвоквө гумага олсалө да вартө сетчө һе пыдына кык көрттувок чалькуза костөн өта-көдсаһис. Вештө топ көрттуввез-бердас конфорка да сы-сөртгі гөгрөстө карандашөн круг. Сыбөрсаң сiң-жө керө шонтөм-конфоркаөн. Отыждаде-ја петісө круггес? Мыла сiң шогмө?)

Вежөртны етө бура тujө. Шонтөмсаһас конфорка ыждө (паскалө өт-мөдөрө), а кыз сажкалас, сек чінө, оңза-ыжда лөб. Сija, інө, кыз ва-жө.

Поэо думайтны, што і ізес сысаң-жө потласөны. Кыз токо көзыт-ва кістан ізвас зірдітөм-дорас, сек мөд-дорыс, көзытыс, көрчиччө (сжмается) і торјасө шоныт-жыныс-бердіс.

Быдлаын, ыббыввезын і вадөрын потласөм-ізес тыр валайтчөны. Мукөдас шельс чут токо төтчө, а көда шучкөп потөмас. Буракө, міжан-гөгөр-пріродаас ізес потласөны көзыта-шоныта-вежеөмыс-жө, көр жара-лун-бөреаң лоө көзыт.

Гожумнас жар-лунө мукөд-порас шоныт-ізесвө прыенітыштас көзыт-зер. Извын сысаң вермас шел аркмыны, учөтік, сінмөн он казав. (Мыла?). Зер-бөрын сещөм-шелас ва пондас колтчыны. Арнас ваыс өт-мөдөрө һе өтпыріс кынмывлас жіә да бөр сылас. Сіә сіја шельсө пондас өддөнжык да өддөнжык ыждөдтны (Мыла?). Јыс, кыз тув, пондас ізсө поткөтны, кыз-тај пес-чурка тувнас поткөтөны. Чувавас год, кык, һе өтік-дас-год і изыс шеллөтөтис паскалас өт-мөдөрө, торјалас. Кык-із лоө.

Міжанвө колтчис вежөртны, мыла мукөд-ізес-кола-сын токо граңит паскалә тусоккезөн, поснөтіка (дрес-ва шогмө).

А вот мыјіс. Көр буржыка візөтан мукөд ізесө, төтчө, што ніја шучкөп өтік матеріаліс шогмөмас; ніја оз југјалө сакөј-тусоккөзнас, кыз граңит југјалө. Көр сещөм-изыс шоналә, сек сіја өт-мөдөрө ыждө өтмоз, ровнеја. А граңитас, буракө, быд-тусокыс ыждө һе өтмоз; полевөј-шпатлөн тусоккөс шоналікас ыждөны өтмоз, а кварцслөн—мөд-һөж, өтыс оқалө, мөдыс колтчө, лібө өтыс колтчө, мөдыс оқалө шонавны. Сысаң тусоккөс дүгдөны віңыны өта-мөд-бердын. Сек изыс (граңитыс) пазалө: полевөј-шпатвө, кварцсво да елудавө.

(Візөтө буржыка, кыз шогмөм елуда; перкјө сіјө јемөн лібө пуртјілөн).

Ныз ми сов пуимö.

Ета-goddesö миан-рајонын тöргүтны умöла пон-
disö. Некыщöм товар ез ло, ситеч-ни-сакар, солыс
быри-и. Нем керны, понdisö товартöг овны. Ситечтујö
ас-döра кыјисö, сакартујö, киндөн ем, ма вöditисны, а
киндөн абу, дак и сиз олисö. Уна сакеј-бөрса лоис ас-
керöм. Вот токо совтöг öдdөн умöль вöли. Пондылисö
совтöг сојны, но дуб-сојаныслөн некыщöм скус ез
ло, нечöскыт сижö совтöгыт.

Отпырса отырыс понdisö бајитны, кыщöмкö-пö
сола-ва кытискö аздöмаде. Бочкаезөн мунисö сетчин.
Ваыс забыль вöлöм сола. Сижөн и понdisö сојансö со-
лавны, простöј ванас сорлавны-да.

Сыбөрсаң сола-ваис велалисö совсö шеттыны,
пуöмөн. Утугаезөн понdisö мунны сола-васö пуны да
совсö шеттыны, Сүеддес мунöны, и ми азыкöt муним.

Вöлие мöдик-лунас локтимö местаöззис. Сижö-местасö
рочөн шуöны „Варницы“, а комйөн: сов-пиçöтан-места.
Омөн кыз ноп-код, неыжыт ва-река котöртö. Берег-
дорöтас отир öт-мöдöрö кöјö, быдлаö биез керöмас.
Биез-вестас изезвö лöбöтöмас кöртовеј öррез. Сетөн
и пуö сола-ваыс. Пуисес учöтик-зырокөн чапкалöны
ведöрөис теңкодсö да со содталöны сола-васö мöд-
пöв, кöр сija пакмас. Сола-васö (росовсö) ведраезөн
гумалöны колодечис, кöда сулалö не öдdөн ылын
берег-дорсаңас.

Колодеч-дынас тыр отырыс, öт-мöдöрö токо пуö.
Быдөнныс гумалöны сола-васö да новјöны кажнеј
аслас öрјö. Зескыт колодеч-дынас, тојлалöны öта-
мöднысö, видчöны. А вот мыј диво: васö ој и лун
гумалöны, а сija немунда оз чин, со муыскöt öтсуда.

Отырыс, кöда сы-гöгöр олöны, вистагисö, сов-пуан
(солевареный)-завод-пö кöркö сетөн вöлöма. Сек и
колодечсö гарјылöмас сола-васö му-пыщөис сузöтны.

Виçöтим-керим јöзыслие роботасö да и ми азыкöt кучи-
öим ужавны. Би керим, лöбöтим сы-вестö изезвö кöр-
товеј-öр да понdim сола-васö пуны пакмытöз. даc

мөд ведра-ни піѳотім васө, кыз пакмас жыныс-мунда, содтам да бөра піѳотам. Медбөрын дугдім васө содтавны. Жынысса унажык өржысө чініс ваыс да вөлісө

5 піс. Сов шеттөны пуөмөн көртовөј өржын.

солыс пыдөсөсө мытчісө. Недыр ешо віқыштім бісө, ваыс көсөз пакміс, чочком токо өр-пыдөсөсө солыс коліс. Етө-совсө піѳөтөмыс-понда шуөны пуөм-солөн, рочөн: повареннаја сол.

Кујім лун мі сетөн сиз ужалімө. Совсө уна заптім, годжыны тырмас.

Бөр-локтікө тујвас ме пыр думажті: ета-мунда кыскө отірыс мүсөсө да озжык наттө мунда кыскалісө, а запасыс со оз быр, ваыс озда-моз сола. Ешщөм-ыжыт-запас му-пыщкас кујлө!

Ем-пө мөдіклаезын мөд-код-сов, чорыт, із-плассөзөн му-пыщкас кујлө. Сіјөс сиз і шуөны: сола-ізөн лібө ізөвөј-солөн (каменная соль). Зер-ва усө муввас, муно шучкөп му-пыщкас, сылөтө етө-сөла-ізсө да ачыс сысан соласө.

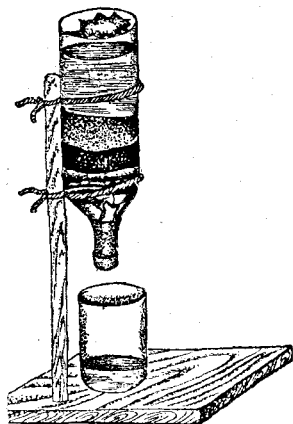
Кыз пондісө төргүјтны, вәјісө лавкаас сов. Пуөм-солыс-сөрті кыщөм сіја сов: јогја, пемыт-рөма да

мыжкө гыріе тусоккеза. Отирыс бајитисө, ізовеј-пө ета-солыс, му-пыщкіе кыскөм да пазөтөм. А мукөдыс шүисө, ты-пыдөсис-пө кыскөм, кычө сја ачыс жар-пора пукө сола-ваис. Етө сөд-рөма-совсө ме куті бур-солө пөртны, чочкомө.

Перво сјө колө сылөтны ваын. Öтiк чапкөмөн сыліс став-солыс, паскаліс ва-пыщкас. Сыбөреан сетчө кык-сымда-сов пукті, сорлалі васө мыжкөдырна, а со-лыс быдөс ез вермы сывны, пыдөсас пукөис. Сің-кө, інө, солыс сымда ваас вермө сывны, кычөз ваис оз пөт совнас, рочөн шүөны: растворяется до насыщения.

Ваис совсаңас гудыртіс. Ме сің озжык і думажті, солыс јогја-да. Öнi колө сјөс јүгдөтны, вiтчiснi көр гудырыс пыдөсас пукөас. А көр-пө сја пукөас? Мыјдыра лөб вiтчiснi сјөс? Ајө меным вiста-ліс, кыз чожжыка сјө јүгдөтны. Жугды-пө бутылкаліс пыдөссө да кер пыдөстөм-бутылкаіс воронка. Ме сің і кері. Сувтөті бутылка-пы-дөсас көрттув да сөті сетчө моло-токөн, пыдөсыс жугалис. Көрталі бутылка-горлышкосө трепічаөн, кі-ті пыщкас песок,—лоіс воронка*). Сувтөті ме сјөс варөңне-увтіс-бан-каө да кіеті сола-васө. Горлышко-сеңіс пондіс летчыны југыт сө-төм-ва. Быдөс гудырыс коліс пе-сокас. Пешві кывнам васө, сја өд-өөн сола. (Мыла гудырыс шүч-көп оз мун песок-пыщкөтөіс, а солыс мунө?).

Öнi коліс токо југыт-сола-ваіс јансөтны совсө. Сјө кок-ныта тужіс керны, ваис өд-өөн со-

6 піс. Воронка пы-дөстөм бутылкаіс. Улын сөд-полоса-ыс—пазөтөм шом; вылынжык тусок-кезөн—песок; вев-дөрас—сола-ва.

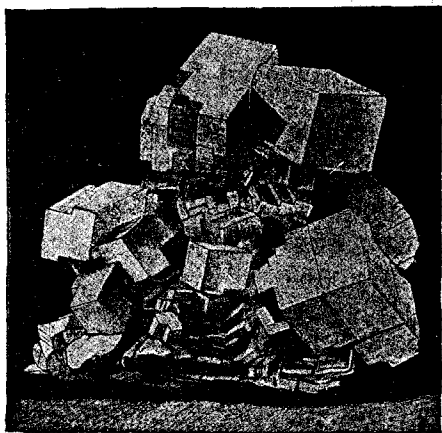
*) Кызі абу кі-увтын бутылка лібө мөдік кыщөм-посуда, тужө лөсөтны сур, көдөн кагаөс вердөны.

ла вöли-да, пöтöма совнас. Ме сiјö ој-кежö сувтöти горö чугунöн. Ашынас сола-ваыс уна чiнöм, а чугун-пыдöсас вöснiтiка олсалöм лым-код-чочком-сов. Сiң-кö, солыс јансалö, сола-ваыс кöр пакмö.

А вот мыј дiво: ваввас вöли ујалöны нольпелöса пыжоккез солие. Ме болöтышти васö, нија вöјисö пыдöсас. Буракö, пыжоккес шогмöмае ваввас сола-ваыс. Ешо ме казали вот мыј: быдöс сов-тусокыс пыдöсас öткод 8-пелöсаөе, кубиккезöн.

7 пiс. Пыжоккез совие.

8 пiс. Сов - кристаллез (кубиккес). Сiң сöтöм-бöрсан тор-јасö сола-из.

Öтмöдöрсан нија волькытöе, кыз шлiфуј-тöма. Сешöм - предметтес шусöны кристаллезöн(кристалл). Сiң-кö, солыс усö пыдöсас кристаллезöн, öткод-кубиккезöн. Сешöм кристалликсö кыз ми сунисвö öшöтам да лезам сола-ваö (в соляной раствор), сек сiја пондас быдмыны, ыждыны öтмöдарсан. (Виçотö совлие тусоккесö. Мыла сетöн абуöе бытса кубиккес? Кыщöм-сов мијанö У соль-

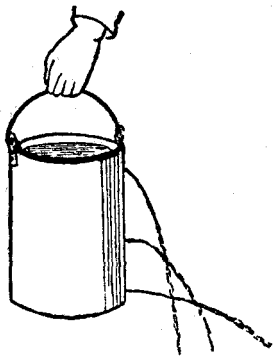
леие вајöны? Кыз сiјö муеие шеттöны? Кiн ветлие У сольлеö да аңылие сов-кериан-заводдесö?).

Кыз васö ужавны щöктыны?

Васö мијан кајöтлöны бочкаöн. Ме лубита виçотны, кыз бочкаеие васö ведраö кiстöны. Кыз токо кыскыш-

тан тувсö, ваыс сек-жö чепöсөö остаөіс да ылына ед шупкö озваң.

Ме казали вот мыј: кыз бочкаас тыр ваыс, сек сја öд-öнжык петö остаөіс, ылöжык васö шупкö, а кыз ваыс јещажык, сек матынжыка шупкö. Көр ваыс токо пыдöсас колгчас, сек немунда оз шупкы, бочка-бердöтөіс летчö. Сіз-кö, ва-летчöмыс-сöрті поңö виставны, уна-ја бочкаас ваыс.

9 ріс. Öтмоз-ја ва-ыс ведра - боккезас лічкö.

Ме велали керны ва-шупканнез, пішавка-моз. Міјан сеңдöм-орсан-торө (чачасö) шуöны чіжганöн.

Сіјö керöны кыз-пöланіс да чепöстöны васö насосöн (палкаок-јілö трепіча кафтаң да тојыштан сјöн пöлансис васö). Пöлан-пы-дöсас остаок керöм, сет ваыс і петö,—ылö-ед шупкö! Но сетöн-ед мі тојыштамö васö, а кыз мі остаоккесö не пыдöсас піскöтам.

а бокас? Сек вот мыј лоб: пöлан-бокас улöжык, шöрас і вевдöрас піскöтам јемöн остаоккез, ваыс пон-дас шупкöмöн петны, уліс-оста-өіс ылöжык, шöрöтөіс матöжык, ылісөіс мед матö. (Керö сеңдöмөс-жö остаоккез важ-ведраö,—кыз пондас ваыс петны?). Мі бочка-јыліс висталим-ңі. Сіз со і пö-ланын, сіз-жö і ведраын. да і көт кыщöм-посудаын: кыз остаокыс улынжык (матынжык пыдöс-дынас), сек ваыс шупытжыка петö да ылöжык шупкö, а кыз остаокыс ылынжык, сек васö матöжык чапкö. (Кыз керны, мед васö öтылына чапкіс?).

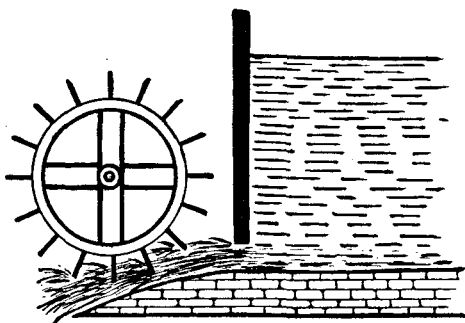
Öтпыреа ме аззі бочка да кісті сетчö ва. Кері бо-кас остаок,—ваыс шупкыны пондіс петны.

Кінкö щöктіс меным орсан-кольосо ва-увтас лөөт-ны. Ме сјöс вот кыз лөөті: паскытжыка сартас шулышті да орöті сес женөтік ноль-палкаок. Ніјөс öт-мöдарсаң волі вöснөтіка, лоісö пöвоккез епіча-ко-робка-пу-кызаөе. Ніјö садіті кузмöса тупыла палка-

-бердө, аркмис орсан-мельница. Сибөти коьососө бочка-ва-
-увтас, коьоса пондис бергавны: клоп-клоп, клоп-клоп.

Перво коьососе бергаліс шупыта, сыбөреан пон-
-дис со жагөнжыка да
жагөнжыка.

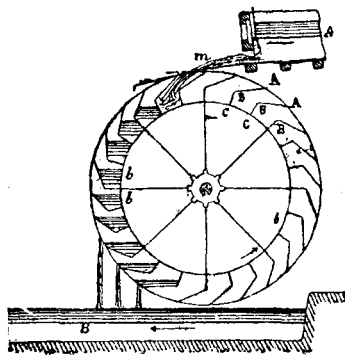

10 рис. Тоьыштана-мельница-
-коьосо. Вөкытвас рисуй-
-төм пруд.

Ета орсан-мельницаыс ык збыльней-мельница-код-жө,
көда сулалө Урьуввас.

Медбы мельницаыс ізіс,
колө васө бытса пруд
віңны, мукөдлаас ноль, а
то і вит-аршын пыдына.
Кыщөм јон-плөвіна колө
сымда васө віңны! да і
лөсөтөм-ед сіја бура: вон
мыјсуда лептөм, да өтла-
дорсө омөн стоббезөн вар-
төм, медбы ез кырөт. А
мунда сетөн выныс! Мель-
нцішнеј-коьососе сажөн-
-суда, да ос-бердас мөді-
кө, піна-коьосо лөсөтөм
да сөкыт-ізынсө, — ставсө
бергөтлө. Ізыныс сіннез
јанөтө, сещөм перыта бер-
галө. Кыз васыс прудјас

Сіја сізі і ем: мун-
-да унажык бочкаас ва-
-ыс, сымда сіја өддөн-
-жык лічкө пыдөсас да
боккесас, мунда јеща-
-жык, сымда лічкөтыс
кокнйтжык. (Көр чела-
-дыс орсөны „куча ма-
-лаөн“, кінвө сөкытжык
віңны мукөд-челаасө:
вылісжыккесвө, алы үліс
сесвө?).

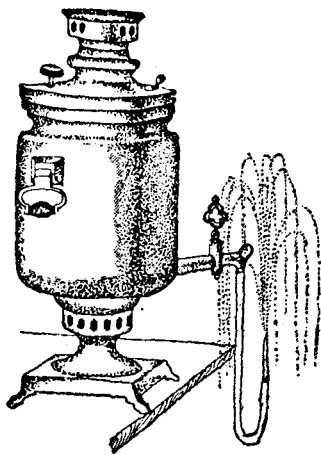
11 рис. Кіетана коьосо мель-
-ницаын. Васыс өкөсө јөртөт-
-тесас вылісан, а улын бөр
кісөсө. Віңөтө, өтладарө-ја
коьосаас бергалөны ета і
көда вөлі оқжык рисуйтөм.

унажык (вылынжык), сек
ізыныс бергалө перытжыка. (Мыла сіз?).

Емөс мелницаез не тогыштана-колосоон, а кистана (наливное). Сещом-колосоас круг-кучас керомае жортоттез, жашшик-кодөе. Көр от-бокае жортоттезыс тырасо ваан, секи сижо лоо сёкытжык да колосок бергөтчө. Вылын ваис жортоттезас киссө, а улын сija ныjie бөр петө. Көр колодөчие ва кыскам, сиз-жө колосо ороп-песө улө нырыштам.

Отпыреа ва-бочкаис ме крансө омнас вывлаңө бергөти, ноко мыса, пондас-ja ваис петны. Ваис токо пондис чижгыны вылө петны. Сиз-кө, инө, кöдалаңө бочкаис остаис виçдтө, сылаңө i петө ваис.

Көр ваис шупкөмөн вылө петө, сижо рочөн шубны фонтанөн. Фонтан позь керны самоварөн, колө токо реңи-новеj трубка. От-коңечсө пелитан кран-нырвас, да медбыез мезмы, сунисөн көрталан. Мөд-коңечас гумажнеj-воронкаок лөөтан. (Кызи ки-увтын ем бордыв, шогмө воронка-тујас сижо лөөтны). Кыз токо крансө остан, сек ваис пондас вылө шупкөмөн кајны, фонтан лоас. Кыз пондам улөжык леңны воронкасө, сек фонтаныс петө вылынжыка. (Мыла?).

12 pic. Фонтан.

Самоварас ваис колтчө со јещажык i јещажык, фонтаныс петө лажмытжыка i лажмытжыка. Сизкө фонтаныс кајө сы-вестөз-жө, мыј вестын самоварас ваис. (А вермө-ja сы-вестөз кајны? Мыла?).

Ва вермө ужавны, көр сija вылісаң уеө, аслас весөн, ас-сөкытанас, а вермө ужавны i сек, көр вевдөреаң сижөс личкө ва-жө. Ваис вылісаң личкө, а кöда удөрас,—сija өддөн шупыта петө i петикас бергөтө колососө.

Было-лептом-ва—мижан ужаліе, вее сіја сек мортво
ужалё.

Мыј ме вежёрти бутылкаѡ ва гумавікѡ.

Учотнам ме лубітлі бутылкаѡн ыжмавны: тыртан
сіјѡс ваѡн да бѡр кістан. Мукѡд-порас дыр сіѣ ыж-
малан кытѡнкѡ ва-дынын, ѡтѡрын вотва-кѡнѡс-дынын-
-да, мыј-да.

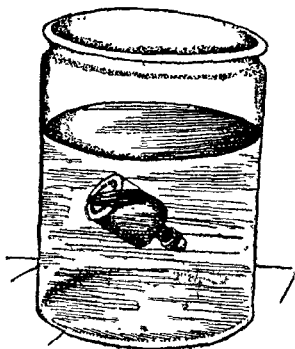
Ме перво дивујтчылі, мыла сіја њетыра бутыл-
каыс оз вѡј ваас, а етовоторрес сылѡн дак сек-жѡ-
-бы вѡјісѡ? Кыѣ пондан вѡтны бутылкасѡ, сіјѡс ровно
кыѣ бѡр тојыштѡ ваыс.

А ѡні тѡда мыла сіја сіѣ овѡ: кѡнѡс-пыдѡсас-ед
(да і шѡрас сіѣ-жѡ) ваыс ачыс ассѡ лѣчкѡ, вевдѡрас-
жык јешажык, а улын ѡѡѡнжык. Сіја-ва-лѣчкѡтыс і оз лѣѣ бутыл-
касѡ вѡјны, бѡр тојыштѡ. Њеты-
ра-бутылкаыс-ед кокѡйт, сіја оз
вермы ва-лѣчкѡмсѡ вермыны да
пырышны пыдѡ. А кыѣ токо бу-
тылкасѡ тыртам ваѡн, сен сіја
ачыс вѡјас. Тыранас сіја сіѣ-жѡ
вевдѡрсан ачыс вермѡ лѣчкыны
ва-лѣчкѡмыслѡ паныт, ѡѡѡнжык
ваысса лѣчкѡ, сіјѡн і вѡјѡ. (Мы-
ла ва-пыщкын із кыѣ ровно кок-
ѡйтжык, а ва-вевдѡрын сѡкытжык?).

13 ріс. Посудкаок
ваввын (пыщкас ва
да воздух), оз вѡј
ѡе вевдѡрозѣіс оз
кај.

Тујѡ керны ѡѡтереснеј опыт,
кѡр посудка і пыдѡсѡзѣіс оз вѡј
ѡі вевдѡрас оз ујав. Посудкаас
лѣѡны ва, но ѡе тыр. Сыбѡрсан
сіјѡс чапкѡны ваввѡ і вѣѡтѡны—

вѡјас сіја пыдѡсѡзѣіс, алі ваас пондас ујавны.
Њевнаѡн посудкаѡ васѡ сѡдтышталѡмѡн лѣбѡ чѡнтыш-
талѡмѡн посудкасѡ ва-пыщкас поѣѡ ѡшшыны, мыј-
-пыдына теныд колѡ: кыѣ суѡісвын сіјѡ пондас ваас
ѡшавны. ѡні сіја ѡе сѡкытжык і ѡе кокѡйтжык ваысса.

Мөд-нож тужо сиз виставны: посудкаыс вевдөрсаңас ваввас öнi сөщөм-вынөн-жө лычкө, кыщөм-вынөн вайс удөрсаңас сылө паныт лычкө. Кыз ровно кык зонка, көдавөн өтмундаөе проккезныс, öта-мөднысө паныт тожыштöны i некөда оз вермө. (Мыла пу оз вöј вай? Мыла морт вöј? Мыјвө ми ујавны - велөтчикө пөввө поровитчам водны?).

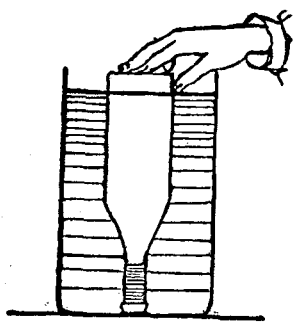
Медбы чоужыка бутылкасө вайн тыртны, сижөс быдөс голукнас ваас сујыштан. Но мыј-жө сija? Вайс оз пыр сетчө. Мыјкө тыдавтөм бутылкаыс петикө вайс оңас поллезөн лептө. Сija воздукыс, көда вөли бутылка-пыщкас, оз лөң валы пырны. Көр воздукыс поллезөн петас, сы-местө вөлиг вайс пырө. А кыңи бутылкасө пондам пөлиңөн виңны, медбы вайс пырикө голукас вөли ошта воздукысвө петны, сек бутылка тырас жагвыв, поллезтөг. Вайс да воздукыс öта-мөднысвө туж сетöны, кың кык јамшик пантасикө.

А кың пондас петны бутылкаыс вайс, көр ми голуксө сразу улө керамө? Сек сija пондас петны не жагвыв, а шентасөмөн, i воздукыс вайс-местө пондас пырны ыжит-поллезөн. Мунда вайс петас, сымда i воздукыс пырас. Нија кың-бы вежшасө местаезнас. (Кың колө виңны бутылкасө, медбы вайс сетиг жагвыв кигис?).

Көң кыщөм посудаө, көдаыс кietöны ва, карасин, јöv, лыбө мыјкө мөдикө, пырө воздук. А кытиг инө керкуас өкөө воздукыс? Буракө, өтөриг, улычвиг, ыб-бывиг. Воздук көң кытөн ем: ва-вевдөрын i му - вевдөрын. Ми кың купајтчам воздук-пыщкас, кералам ветлөтикас сижөс. Аеным воздуксө ог аңгө, сija рөмтөм (бөзцветный) газ. (Но мыла төвпаныт мијанвө сөкытжык мунны, а көр төв спинаө, коккытжык? Маккитө кыгаөн гумајжаввө, көда кујлө пызанвын. Мыјөн сija тожыштит?)

Воздук сөщөм-местаезын ем, кытиг сижөс оз i думајтө. Лөң-ко стоканө сакар-кокол, сек-жө пондасө поллез кайны. Сija воздукыс, көда вөлөм сакар-коласас (крystalлыккес-коласас).

Бутылкао кістө кѳзыт-ва да віқыштө сіјѳс мундакѳ-дырны шонытын. Посуда-пыдѳсас і боккезас ѳксасѳ поллѳез. Ета мытчіеіс воздук. Но кытіс сіја лоіс? Можот сіја керкуеіс? Но сіја-ед кокны, ез вермы ваас вѳјны. Кыщѳм вѳјѳм, кѳр поллѳес бутылка бердсаһас каяѳны вылѳ да потласѳны. Кыз сакар ваын сылас да оз понды тѳтчыны, сіз-жѳ ваас і воздукыс сылѳ. Кыз токо ваыс шоналыштас, сек воздукыс петѳ (јансалѳ) васіс да посуда-бердас поллѳезѳн пуксѳ. Петкѳт шоныт васѳ бѳр кѳзытінѳ і поллѳес ѳпасѳ: сек воздукыс мѳдпѳв сылас ваас. Сіз лоѳ, што кѳзыт-ва-пыщкас воздукыс унажык,

а шоныт-пыщкас јѳщажык. (Візѳтѳ, кыз лѳѳѳтчѳ піңны самовар, лібѳ горын ва чугунын. Мыј сіја сеіщѳмыс поллѳезнас ва-вевдѳрас потласѳ?). Учѳнејјес шуѳны, піған-ваын-пѳ һемунда абу воздукыс.

14 ріс. Ваыс каяѳ голукѳтѳіс пустѳј бутылкаѳ.

Бутылканас вѳдїтчікам ме со унажык аздылі інтѳреснеј опытесѳ. Вот кѳт бы ета: бутылкасѳ голукнас ваѳ сујыштїкѳ (голуксѳ улѳ) һекѳр он вермы ва гумышны. Васѳ оз лез пырны воздукыс,

кѳда бутылка-пыщкас. (Мыла ѳні воздукыс да ваыс оз вермѳ мѳстаезнас вежшыны, кыз мї озжык вісталїм?).

ѳтпыреа ме етаз пыдына ваас сујыштї бутылкасѳ да чуңнам вапыщкас тупкалі голуксѳ. Тї мыј думаятат лоіс? Голукас вершок суда пырѳм ваыс. А ме бура візѳтї, ѳтїк-полѳок бутылкаеіс ез пет.

Кыз пыдынжыка ваас сујыштан бутылкасѳ, сек унажык сетчѳ пырѳ ваыс. Сіз-кѳ, інѳ, воздуксѳ тујѳ ыжмітышны, щѳктыны сіјѳс јѳщажык мѳстасѳ займітны. Сїја лоас һе јѳщажык, а сукжык, і сіјѳн мѳстасѳ пондас кватїтны учѳтжыкѳ.

Медбы бутылка ваѳ вѳтны, колѳ сіјѳ нырышны. Кыщѳм-вынѳн мї сіјѳ пондам нырышны, сеіщѳм-жѳ-

-вынөн улсаң і ваыс паныт нырыштө посудасө і воздуксө, көда голукас. Нырыштөмеіс воздукыс бутылкаас ыжмитчө і ваыс сы-местө пырө. Кыз пыдөжык мі сујуыштам бутылкасө, вынажыкөн ваыс пондас воздуксө ыжмитны да унажык бутылкаас пырас.

Өні вапыцкас тупкалам чуңнаным голуксө да кыскам бутылкасө. Бергөтам голукнас вылө да кыскаштам һевна чуңнымөс, остаок керам. Сек воздукыс чепөссөмөн петыштас. Мыла сја сја петө? А вот мыла: воздукыс бутылка-пыцкас-ед ыжмитөм, кыз мі дүгдам сыввө личкыны, ыжмитөм-воздукыс паскалө, ортө петө.

Көр воздукыс ыжмитөм, сек сја өддөн өтмөдөрө ачыс личкө.

15 pic. Стокланней трубкаіс лыјсан.

Отпырса меным сүрі учөтік стокланней трубкаок ме сетіс кері лыјсан (пістолет) картовкиөвеј пулаезөн лыјсыны. Колө токо трубканас пырөтны ул-картовкі (шөрөммезөн вундалөм) кыкнан коңечнас і өт-

коңечас лөсөтны тоҗыштан-палкаок (шомпол), сек мөд-коңечыс лыјас. Кыз виэотан пуласө, көда трубкаас колтчис, сја уна дорөззис (мөд-пула-бердөззис) абу локтома. Лыјом-пуласө тоҗыштіс Һе мөд пулаыс, а воздукыс, көр ми сјіөс пулаес-коласас лычкім. А кыз өт-коңечсө трубкаыслие (картовкіовеј пуланас) пызан-бердө ыжмітны, а мөд-коңечөҗҗіс пырышны палкаокнас да друг леҗны сјіөс, палкаокыс пуланас бөр вылө чепөсөсө.

Сіз-кө ыжмітөм воздукыс гартөм-пружина-код: леҗан да паскалө. Позө шуны: воздук пружина-код „упругеј“. (Керө сөщөм опыт: ыжмітчө-ја ва, көр тыр сјіөс кістан бутылкаө да пробканас лычкан, лыбө көр сјіө сөккланнеј трубкаокын өтмөдөрсөң пондан ыжмітны картовкиовеј пулаезөн?).

Мыла вылын, потолок-дынын, шонитжык, а улын, жоҗас, көзйтжык?

Кытөн керкуас кошшыны шонитсө, кыз Һе гор-дынын? Төвнас кынман өтөрын, пыран керкуас да сек-жө кысан гор-дынө. Сја теныт сөтас асөс шонитсө, өддөн шонит, көр ешо водан сыввө. А асывсанас-кө керкусө бура лонтасө, дак і жоҗас тужө уҗны. Но оҗбытөн керкуыс сажкалө.

Төвнас куҗөс ојјас, четчан асывнас,—керку сіз сажкалөм, кыз ровно абу і лонтлөм төн. Но керкуас ме төда өтік-шонит-угөлок, көда і ојнас оз сажкав. Сја шонит-угөлокыс полатаын, потолок-увтын, кытөн дөдө уҗлө. Сы-дынө ме і котөрта кажнеј-асыв, вода бокас да мөдпөв өнмөсө, шонала-да. Асывнас, кыз токо остасө ыбөс, посеҗсөң щакыльөн-щакыльөн пырө керкуө көзйт-воздукыс. Пырас да өмөн жоҗ-куҗас паскалө, а вылө оз кая, меным полатас оҗза-моз шонит. (Кыз кі-увтат ем градуснык, мерајт, кыным градус сек полатас, кыным жоҗас).

Но мыла ино көзйт-воздукыс улын виэө, а шонитыс потолок-дынө ланкісө? А вот мыла: шонит-воздук кокытжык көзытысөсә і сја кыз ровно ујалө сыввын, кыз вот поснеј-масло ујалө ваввын.

А сотаки ме сек ег төд мыла көзыт-воздукыс сөкытжык шонытысса. Ме мөдпырса вөлие сижө ве-жөрти.

Отпырса мамө вајис ји-код-көзытө-ва. Ме сзза-моз локти сы-дынө аслам бутылкаөн. Бутылкаыс вөлі шонит, шонит-местаын сулаліс-да. Ме сујышти бутылкасө голукнас ваө. Кыскікас, виқота-да, голукас уна-код-ва. Кыз інө сиз? Озжык-тај-нө воздукыс ез леэлы ваысвө пырны, кычөз ачыс оз пет? Ме кіети васө да мөдпов бутылкасө голукнас сујышти, сек ваыс ез пыр.

Көт те көр шонит-бутылка леэ ваө, ва непріменно пырас. Кыз шонитжык бутылкаыс (шонтө сижөс са-мовар-вестын лібө гор-бі-оэын), сек унажык пырө ваыс. Да бутылкасө тyjө і не леэны пыдына, ваыс сиз невна пырас, көр голуксө ва-бердас керан.

Сіја вот мыла лөб: шонит-воздукыс бутылкаас сајкалікас ыжмітчө, јөрышыс (об'ем) чінө і сы-местө пырө ваыс. (Керө етө-жө-опытсө мөд-нож: көзыт-бу-тылка (голукнас улө) леэө шонит-ваө. Мыјлоас? Мыла?).

Сајкалікөн воздук ыжмітчө, местасө јещажык зај-мітө, а шоналікөн паскөтчө, унажык местасө кватитө. Ета-понда воздукыс өддөн ваввө вачкісө. да і не ваввө токо; сиз-жө шогмө і јөвкөт, карасінкөт, ыр-гөнкөт (медь), графит-ізкөт і көт кыщөм-предметкөт.

Сиз-кө інө көт кыщөм предмет мјан-гөгөр шо-нытсаң лібө көзытсаң лөбны то ыжытжыкөс, то учөт-жыкөс, вежөны „об'јомсө“, кыз рочөн шуоны. Ыж-дөны шонтөмсаң, чінөны көзытсаң, но не өтмоз: мүкөдыс өддөнжык, мүкөдыс јещажык.

Сиз-кө өтік-местын, өтік-посудаын овлө неөтмунда воздук: көзытінын-унажык (сетөн воздукыс топытжык, ыжмітөм кыз), шонитінын јещажык. Шонит-воз-дук кыз небыт-лым-комок—руш, а көзыт-воздук— ыжмітөм-лым-комок-код. Кыз кыенан комокыс өтыж-даөс, то позө азэны, што ыжмітөмыс сөкытжык ру-шысса.

Өні позө вежөртны, мыла керкуын оз сөрлас воздукыс. Өтөріс воздук, көда пырө ыбөсөт, өшынөт

і мукөд-шеллезөт, усө улө да паскалө жоҗ-кучас.
(Мыла?). А шонытыс кокһитжык, гор-бердеаҗ сја
кајө вылө да паскалө потолок-дынас. (Виҗөтө, кыҗ
төвнас воздук ыбөсөт пырө. Мыла трубаөт воздуксө
кыскө гор-лонтісікө?).

Кузьнечачын.

Көт те көр ен мун кузьнеча-дынөт, пыр сетчиніс
кылө шум: то нөшөн вартөны, то ушкан (мех) ушкө.

16 піс. Кузьнечачын. Кузьнеч көрт калітө, а сылөн
отсалісөс ушкө.

Ачыт он каҗав, сувтыштан ыбөс-дынас. А сек он-һі
вермы орөтчыны виҗөтөміс, сецөм бур виҗөтһы.

Вот куънеч сујыштіс кык-көрт-коңеч горас да вевттіс нїө шомөн, а сылөн отсаліс пондіс ушкыны.

Ушкан овлө кучіковей, вевдөрыс і удөрыс пөво-вейөс. Удөріс пөвсө крепітөм жоқ-бердас стојкаезвө. Вевдөрісас лөөтөм оста, пыщсеңіс остаыс вевттөм кыз-кучікторөн. Керөны і мөд-нож ушканнесө: мүкө-дыслөн кыкнан пөвыс абу крепітөм, а өт-мөдөреаң стојкаезвө кучікыс крепітөм, остаыс воздукысвө пырны увіс-пөвас. Пөв-бердсеаңыс вылө шатін-коңечөң гезок, шатін-шөреаңас потолок-бердө гезок-жө лөөтөм,— сіјөн і ушкөны.

Ушкікас кінкө кық остыштас да пөдлыштас, остыштас да пөдлыштас остаоксө. (Рочөн остасө шуөны клапанөн).

Ме дыр віңөті, ег вежөрт, кін сіјө оставлө да пөд-лавлө. А кық пондасө ушкыны, сіја шоммезсаң вылына-ед бі-чірыс каяө, а гор-бі-пыщкас пыр мыјкө увгө. Кық дугдасө ушкыны, сек дугдө увгыны і бі-чірыс оз кая.

Вөліс мөдпыреа меным куънечыс вісталис, кық ушканыс ужалө. Ушкан-бердө лөөтөм көртовей трубка. Ушкікас кық ушкансө пәкөтан, сек воздукыс пыщкас клапанөттіс пырө, а кық пондас сіја ыжмітчыны, клапаныс сек пөдласө, воздукыслө һекеычө лоас воштісены,—сіја і чепөсө көртовей трубкаөттас біввас. Воздукыс пөлтө бісө, сысаң быс өдөдөнжык өңзө да унажык жарсө сетө. Мі-ед сің-жө гор лөбө самовар жарөтам: перво кыскам логкоезаным воздуксө, а сы-бөреаң пөлыштам біввас.

Міјан өмөн-пөлыштөм вачкісө һевна ушканвас. Но сетөн воздукыс клапанөттіс пырө да петө трубкаас; і оз-на јешты быдөс петны, ушканыс мөдпөв лолыштө гыркас воздуксө, сіјөн і пөлтөмыс оз орлы. Міјан, кық быріс гырканым (логкоезаным) воздукыс, колө сіјөс мөдпөв лолышыны. А сы-пора пөлыштөмыс орө.

А кық сіја клапаныс осөө і пөдласө көр колө? Пыщкас-ед һекеыщөм пружіна абу лөөтөм? Пыщкас һем абу, а остө і пөдлалө клапансө воздукыс.

Сіјо-ед аңдыны тужо. Көр ушкансө ыжмитөны, сек сені въздукуы лоө топытжык. Топалөм (сжатый) въздукуы пыщсаңис личкө ушкан-кучиквас да клапанвас, пөдлалө сіјос. А көр ушкан кучікы паскалө, сек пыщкас въздукуы шочаммө. А кың пыщкас шочжык въздукуы, сек өтөріе въздукуы өд-дөнжык пырыштө— остө клапансө і пырө пыщкас.

Міјан-гөгөр въздукуы омөн личкө предметтезвас, мі сіјө личкөтсө токо ог каңалө. Ог каңалө сіјөн, што быд-пустеј-местаас въздукуы ем.

Но кың токо посудаіе либө кыщөмкө помешпен-неіе въздуксө мундакө кыскыны (сек пыщкас въздукуы шоч колас), сек-жө пондас тötчыны, кың өтөр-воздукуы (атмосфера) сіја-посудаө личкө. Мөд-нож виставны, пондас тötчыны, кың атмосфернеј въздукуы личкө посудаө, кытіе мі въздуксө шочөтім. Вот өд-дөн простөј опыт: көр өм-бердат бостан чайнеј стокан

да кыскан өмөн стокан-пыщсө въздуксө, секі стоканы ачые пондас віңыны. Сіјө мыј ешшө: налье стокансө мездөтны колас. Эта-опытын стокансө ыжмитө өм-бердө атмосфернеј въздукуы. (Көр керкуын өшын оста да пондан чожа остышны да пөдлалышны ыбөссө, көдөрө өшын-занавескаы пондас довјасны? Мыла? Кіетө чайнеј стоканө ва, медбы тыр, вевөн вөлі, да вевтө сіјос гумажкаөн. Сыбөрсаң жагвыв (гумажкасө віңөмөн) бергөтө стокансө оңна-јурөн. Мыла ваыс оз кіссы? (Мыла ваыс каяө іңас-ты-вөпөт, көр сетіе өмөн въздуксө кыскан?).

17 піс. Гумажка оз мездөтчы, көр мі тыр стокан ва бергөтам оңна јурөн.

Мыла атмосфернеј въздукуы личкө быд-предметвө өт-мөдөрсаң?

Сіја вот мыјіе. Воздукуы му-вевдөрас не өтік верста вылына сулалө. Сіја кымөррезса вылынжыка

кајо. Вевдöриг плассес лчкöны үдöригесевö, сјöн му-бердас воздукыс щöк, сукжык. Сја вачкисö үдöриг подушкаввö, көр ми сыввö ешо течамö подушка мöд. А воздукыс му-бердас, көдö асö вевдöрсанас лчкöны, паскöтчö и лчкö öт-мөдöрсан быдöс-предметвö и мортвö сјз-жö. (Мыла инö сја оз мешајтчы мјанвö ветлöтны?)

Бајитам ешо невна кузнеча-јыліс.

Кыкнан-кöрт-коңечыс важын-ны бiöз калитчисö. Кузнеч кутис нјö кусакöн, нöбöтис наковалнаввö да пуктис калитöм коңечесö öта-мөдвö. Отсаліс пондис сöтавны сетчö сöкыт көртовеј нöшöн. Недыр-мыјіс коңечес лакасісö, „пуісö“ öта-мөд-бердö, кузнечыс шуанöн.

Сыбöрсан сјз-жö доріс мөдік көрт. Сја вöлі важ телега-шіна. Колосаыс неылын валајтчö, вiтчисö лöсөтöмсö. Но кызі пондис колосо-сöртöт шінасö мөрајтны, сја шінаыс оз тöр, учöтöв. Вот мыса, думажта ме, шыкөтис шінасö, чiнтис. А кузнеч оз и думажт повны. Мөдпöв шінасö пуктис бiввас калитны да бергөтöмөн омөн сјö југытöз калитис. Сыбöрсан невнöчка сажкöтыштис воздуквас (не ваын) и коңыта пелитис колосоввас. „Вот и лöсөтiм“, шуіс кузнеч. А ме со думажта, лчыта мыса шінасö пуктис, усны пондас. Недыр-мыјіс шіна сажкаліс и крепыта кутис колососö. (Мыла?).

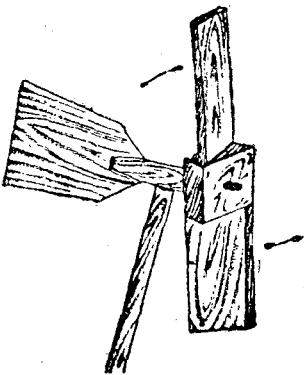
Кыщöм көртөн токо оз ужав кузнечыс? Мыј токо сја оз кер? Сја кi-увтын зiрдöтöм көртыс свiнеч-моз куснасö: „пусö“ да лакасö öтлаö кызі сој (глына). Мед öддөн сетөн сылö отсалö кучіковеј ушкан. Сја пöлтö бiсö, шонтö и небзöтö көртсö. Сја-жö-көртис ескö зiрдöттöг уна-ја куснасас да дорсас öта-мөд-бердас?

Тöv-јылын мельныча.

Мјан вöлі орсан-мельныча, төв-јылын-бергалан. Мукöд-порас пурга-луно төвнас некiн öтöрын абу,

һе пода, һе морт, токо мијан мельница сарҗо. Сіја мијан-керку-жолоп-суда, шатин-бердө вачкөм. Бергөт-чөм оҗнас төвлаһас, оз і дугдыв сарөтө-бергалө. Көр өд-өднжык төлыс вижгө, сек өд-өднжык сіја бергалө. Перыта бергаликас борддес оз і төтчө: шучкөп кругө пөрөны.

Өд-өдн сіјөс төлыс өт-мөдөрө вөрөтө. Мукөд порас бөжыс бергөдчас,—сіја друг сувтыштас, дугдас бергавны. Чуҗ токо чувавыштас, бөра і сарҗо, кыз бөжыс төв-вылө воас.

18 рс. Төв-жылын орсан-мельница.

Виҗөта-виҗөта ме аслам мельничаввө да думайта: мыла сіја бергалө токо төв-жылын і дугдө, кызі төлыс лөһас. Мыј сіја сешөм төлыс, көда сіјөс бергөтө, көдаввын су төлөтөны, көда гөжумнас погода-пора короминнаез вермө раҗны?

Уна, пожалуй, і думайтнытө һем—мыј сіја төлыс. Вон мукөд-порас кыз панөвтө, көр мијанлаһө шупкө-локтө, то дак епинааным бөрсеһаным вижгө да тожыштө оҗлаһ. Кін сіја мијанөс панөвтө оҗсеһаным і тожыштө бөрсеһаным? А кін, кыз һе воздук. Вон сіја кыщөм вынөн шупкө-ветлө муввөҗтас өт-мөдөрө. Воздукыс сіја, ва-моз-жө ва-рекаввын, либө кокһөтө ујны, көр увлаһ ујан, либө панөвтө, көр ујан паныт. (Кыз ујалөны ваввын, көр воздукыс-төлыс отсалө?). Көр төв-ру оз вайөт, сек воздук сулалө өт-местын; көр төла, сек сіја өт-мөдөрө ветлө. (Кыз трубаге щын кайө төла-лунө? Мыла сіҗ?)

Сіҗ-кө төлыд өт-мөдөрө-ветлие-воздук.

Сөкытжык төдны, мыла сіја мукөд-лунө өт-местын сулалө, а мукөдө шупкө-һөбөтө. Вон кыщөм шупыта мукөд-порас мунө, пуез пөрлалө, керку-јур раҗөтө.

Сек сiјос кѳѳ кыщѳм-удал-вѳлѳн он вермы вѳтны. Увгас-увгас да ачыс лѳнѳ.

Ѳт-местын мi ог вермѳ казавны кыз пондѳтчѳ тѳлыс вайѳтны. Сiја кытѳнкѳ ылын шогмiс, ѳе ѳтик дас верста, лiбѳ соѳна, лiбѳ тысеча верста ылына да вiжгѳ мiјан-јур-вевдѳрѳт. А оз-ја туж тѳв-русѳ аслыным керны?

Быдѳнвѳ вежѳртны тужѳ, што настојашшеј атмосфернеј тѳв-ру мiјанвѳ ѳе керны, а учѳѳик тѳв-руоккез мi быд-пора керам. Сiја раз ѳе тѳв-руок, кѳр мi бi пѳлтам, маѳiе лiбѳ лампа кусѳтам, бус пызанвiе пѳлыштам? Мыла сек воздукыс мiјан логкоез-пыщкiе ва-чiжганѳн-моз петѳ? Сiјѳн сiз петѳ, што пѳтiкас мi ыжмитам логкоезнаным воздукѳ, а ыжмитѳм воздукыс чоужыка петѳ i тојыштѳ озас ѳтѳрiе воздукѳ. (Ѳнi думайтыштѳ-кѳ, кыз кузѳнеча-ушканѳ пырѳ да петѳ воздукыс).

Колѳ сiз думайтны, што муввас ѳт-местын воздукыс ѳѳѳѳнжык ыжмитѳм, мѳдiклагын сы-пора жецажык ыжмитѳм,—сетiе i шогмѳ тѳв-ру. Ѳѳѳѳнжык ыжмитѳмыс кысѳ жецажык ыжмитѳмыслаѳ, ачыс сiјѳ вашѳтѳ ео озлаѳ. Сiз-жѳ-ед орсан-пора: кык утуга челаѳыс паныт-паныт котѳртасѳ, вермас вынажык утугаыс, вынтѳмжыкыс пѳѳитчас бѳр.

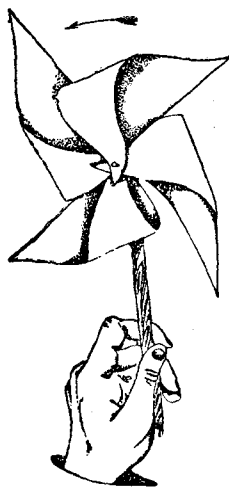
Тѳв-ру воздук сектѳз пондас вайѳтны, кычѳз лiчкѳтыс (давление) воздукысвѳ оз ло быдлагын ѳткод.

Кыз токо лiчкѳт лоѳ ѳткод, сек-жѳ бѳжыс мiјан саркан-мельничалѳн мѳдѳрѳ бергѳтчѳ: сiја тѳв-ру вежѳ ассеiе тужѳ. Мыјiе сiја вежѳ да мѳдiкласаѳ пондѳ вайѳтны? Мi ѳнi вiсталим: сiјѳн вежѳ, што лiчкѳтыс воздукысвѳ местасѳ вежiс. (Сувтѳ паныт тѳв-руысвѳ i вiстало, кѳдалаѳ воздук-лiчкѳтыс ѳѳѳѳнжык: озаныт, али бѳраныт?).

Но мыла iнѳ му-пагтас оз вермы лоны ѳткод лiчкѳтыс воздукысвѳ, сек-ед быд-пора-кежѳ тѳлыс бы лѳнiс?

Медбы ето вежѳртны, вiзѳтѳ, кычѳ табак-трубкаiе щыныс мунѳ, кѳр курiтан бура-лонтѳм гор-дынын.

(Кычö сija мунö? Мыла?) Сiр-жö i воздукыс мiжан-гö-гöр ветлö. Жар лунö воздукыс му-бердас шоналас, а шонитнас, мi тöдам-ны, сija кокнитжык i лебö вылö. Лебас да пондас кысыны сылаңö, кытөн воздукыс шочжык. Сек сija-местын воздук-лiчкöтыс лоас öдöдөнжык i сек-жö воздукыс му-бердас пондас мунны сылаңö, кытөн лiчкöтыс кокнитжык, сылаңиe, кытөн сija сöкытжык. Сiр-кö инö лöб, што ео ета

шогмö не öтмоз шонтöмсаң, шон-дiсаң, не öткод-температурасаң. (Вiсталö саркан-мельнич-сöрти, кöда-лаңсаң тiжан-местын частöжык тöв-руыс вайötтö? Мед-ыжыт-тöвруыс нö-ла: оjлаңсаң, лунлаңсаң, рытлаң-саң да асывлаңсаң).

Öнi мi вiсталам, мыла мiжан сар-кан-мельнич бергалö.

Медбы мельнич бергалiс, колö сijöс сiр керны, мед сылөн борддес лöсjöмас накосо да крес-на-крес крепитöмас.

Пондам вiрöтны, кöдалаң борд-дес бергötчöны — кöда бордыслөн лöсjöм бокыс мiжанлаңöжык вiрöтö (пöва-граңыс) алы кöда мiжандынсаң ылынжык, пыщкас кöда вiрöтö. Аз-зам, што бергалö сылаңö, кöда граңыс татчö матынжык. Мыла сiр сija бергалö? да сiр-жö, кыз мi ыбöс тоjыштам остам: сija оесас шуль-гаввас, кыз зiрыс шульгаввысаң лöсöтöм.

Воздук, кыз токо лyкасас саркан-борд-бердас, пондас сijöс ордöдыны, а ордöдикас ыскöвтны ва-моз сылаңö, кычö бордыс пöлиңгчöм. Улиe-бордыс сы-пора пондас вескытвас бергötчыны. (Мыла?) Сiр нiжа öта-мöдвö отсалiкö i бергалöны.

Öнi вiрöтам ешо öтик орсан-мельнич—гумажней бергалан-чача. Сijö öдöдөн кокни аслыт керны вот кыз. Вундыштам ножничөн квадратней (öткуза нöл-

нан коңечыс) гумажка да һолһан пелӧссеніс вундыптыштам шӧрланас жыныс-мунда. Ӧні пелӧссес лоасӧ 8. Кӧстам һӧль пелӧс сиз, медбы мӧд-һӧль-пелӧссес лоисӧ коласас. Пелӧссезӧтӧтис да гумажка шӧрӧтӧтис шучкӧп шекӧтам вӧснӧтӧк кӧрттувокон да вачкам сижӧс палка-бердӧ. Вот мијан і лоас гумажнеј бергалан-чача.

Сіја пондас бергавны і тӧвтӧг, колӧ токо лептыны паныт (оҗван, кычӧ котӧртан) да котӧртны. Воздукыс, кӧда пондас лӯкасны кӧстӧм борддесас, чепӧсас колассезас, пондас лычыны борддесӧ да бергӧтны нїјӧ. (Ӧктӧ борддесӧ пелӧссесӧ сиз, медбы чачаыд пондис мӧдӧрӧ бергавны).

Но ета-ед токо орсан-чачаез. А вот картінаввас і збылнеј ізан-мельнїча тӧвру-јылын (ветреная мельница). Керкуок кыз курӧг коккезвын сулалӧ да бергалӧ тӧла-луно. Борддес ӧдӧдӧн ыжыдӧе: сажеҗ кык куҗаӧе да жыҗ сажеҗ пастаӧе. Полӧм петӧ ны-дынӧ матӧ локны, мыј кыз і ем! Ме со думажта, вот мыса кыҗыштас менӧ кӧдакӧ бордыс да борд-тивӧс-моз лептас былӧ.

А жеҗа-ја колӧ етчӧ вынсӧ ещӧм-ыжыт-борддесӧ бергӧтны да пїна колосасеӧ пыщкас, да сӧкыт ізынсӧ? А сіја һемтүјӧ бергӧтӧ. Тӧвруввын ізан-мельнїчасӧ бергӧтӧ воздук. Сіја сиз-жӧ, кыз прудҗын ва бергӧтӧ да ізӧ мельнїчаыс, кӧда сулалӧ ва-рекаын.

20 рїс. Тӧвру-јылын мельнїча. Вїҗӧтӧ, кӧдӧрӧ пондасӧ борддес бергавны, кӧр тӧлыс пондас вајӧтны.

Кыз воздуксö öшвыны?

Ме ешо школаын ег-на велöтчы, а ыжытжык во-
нöсая кывлі газзез-жыліе, көдö сінмөн оз поэ аэзы-
ны. Ме сек жуавлі сыліе, мыжвö мыса газзесіе вачкі-
еöны? Сіја меным токо висталіе, што ніја воздук-ко-
дöс-жö. Ніја сещöм-жö кокнітöе, кыз воздукыс, сіз-
-жö лебчöны посудайе, кыз сіјö колан пöдлавтöг.
Сесса ме нем ег вермы унажык ны-жыліе тöдны, кы-
чöз ачым школаын ег понды велöтчыны.

God-möд-ні ме велöтчі, вöліе міјан локтісö урок-
кес газзез-жыліе. Перво велöтім воздук-жыліе.

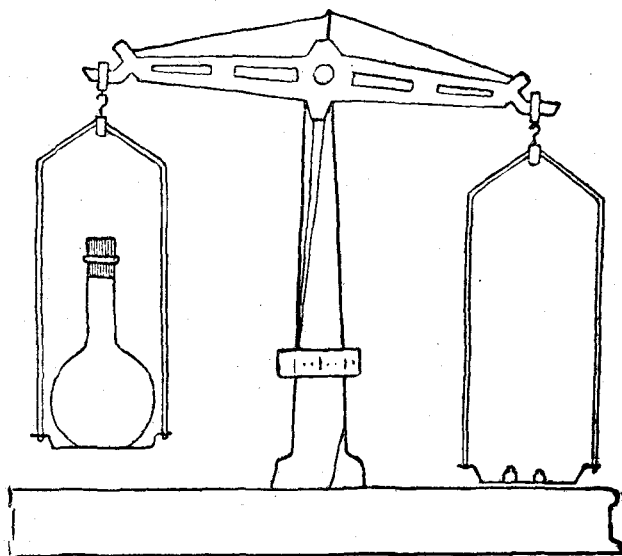
Опытесö, көдö міјанвö школаас пондісö мытчавны,
ме быдöс гортын оэжык кердывлі. Ме оэжык тöді,
што воздук, көр сіјö пондан шонтны, паскалö, а кө-
зытіе ыжмитчö; тöді, што воздуксö поэö ыжмитны і
сек сіја лö пружіна-код (ед вунöтö етокланней лыж-
сансö картовкиовеј пулаезнас). Тöді і сіјö, што атмос-
ферней воздукыс лічкö міјан-гöгөр быдöс-предметвö
і вашöтö ва трубкаезö да посудазö, што нейтмоз-
-лічкöмеіс-муввас шогмö і ветлö öт-мöдöрö төвру.

Ег ме токо öтیکö кывлы, кыз воздуксö öшвöны, да
сіз öшвöны, кыз мі көэ мыј öшвам, вессезвын.

Сіјö вот кыз öшвöны. Кокнітік посудка, көдö
шуöны колбаөн (учöтік-графін-код), учитель сувтöтö
весвö, сетчö-жö пунктö і пробкасö колбаыеліе. Вес
мöд-чашкаввас кіетö аңкыщ сымда, медбы кыкнан
чашкаыс весыслөн лоісö öтөкытаöе. Сыбöрсая кол-
басö учитель візыштö бі-вевдöрын, чожжыка голуксö
пробканас пöдлыштö да сувтöтö колбасö бөр весвас.
Быдöнним аэзылімö, кыз мöд-чашкаыс аңкыщнас
летчіеіс улö.

Мі пондім шуны, што шонит-воздукыс колбаас
наттö кокнітжык көзытысса да сіјö мöд-чашкаыс
улö летчіе. Недыр-мыжіе колбайе да пыцкас воздукіс
сајкалісны, а сіја оэза-моз лоі кокнітжык мöд-чаш-
каысса. Медбы керейсö öтөкытаöе, мі мöд-чашкаыс
бөстім кык-аңкыщ-туе.

Вөліе сетөн ми вежөртим: да-ед шонтікас колбасіе петіе мундакө въздуқые (шонтөмые кокнітжык, вьлө лебчыс), сіја коліе сетчө жецажык. А жецажык коліе, дак дерт сіја кокнітжык лөб. Көт і кыщөм һі кокні въздуқые, а і сылөн ем вес.

21 піе. Посудка шонтөм-воздукөн лөб кокнітжык.

Учїтєл бөстїе колбасө весїе да суҗыштїе голук-нас ваб, сетчїн вөліе пробкасө остїе. Вые сек-жб больөтөмөн пыцкас жынысви пыріе. Мунда въздуқые петїе шонтїкас, сымда і вые өнї пыріе. Воздуқые жын колбасїе кык-аңкыщ-туе-сөкыта петїе, сіз-кб быдөс-колбаас въздуқые вөлма һол-туе-сөкыта.

Кїнкө школьніккес җуалїсө: „А петас-ја ета-опытыс простөҗ-весвын вїна-увтїе-бутылкаөн?

„Пондылө керны“, вїсталїе учїтєл. „Оз ков токо вунөтны, што въздуқые өддөн кокні. Лыддөмас, што 770-стөкан-воздук өтсөкыта өтїк-стөкан-вакөт. Кыз ми шонтөмөн бутылкаїе жын-воздуксө вапшөтам, то ва-сөртї сіја лөас токо кват (6) каплы. Умөлжык

вес (кытөн стрелкаез, чашкаез кызбө) сецдөм-учөт-чї-нөмсө оз вермы кывны. Сїјөн опыт-оғас перво вессө колдө пешвыны. Кыз сїја өддөн-учөт-грузіе довжасөны, шуам, өтік-аңкыц-туе пуктан-да, сек опытсө керны тужө“.

Урок-бөрас учитель вајіс мїжанвө ва, стокан да вессез, щөктіс төдмавны—сөкыт-ја ведрa-воздук (Кыз сїјөс төдмавны?).

А вот бы төдны, мыј сөкыта воздук керкуын?

Мыј лөб въздуккөт сотчөм-бөрын.

Чай-жуөм-бөреаң мї вонөкөт частө вот кыз орслыв-лім: керам гумажнеј пыжоккез да пондам нїјө леғавны ваввөттеіс блудічковас. Омнаным пөлтам, а нїја өт-мөдөрө ујалөны. Орсөв керам пыжоккесө.

Сецдөм пыжок кыз өзтан да сек-жө вевтған чайнеј стоканөн, сїја стокан-увтеіс пол-мөд въздукыс петас. А кыз гумажкаыс кусас, сек стоканувтас кысас мундакө ваыс. (Вісталө, уна-ја пырас ваыс?). Ме дыр ег вежөрт, мыла сїја сїз шогмө. Өнї төда, мыла сїз. (Мыла?).

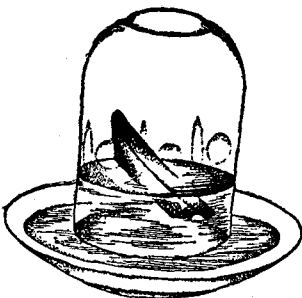
Но вот-ед, он јешты өтік-задача вежөртны, мөдік сетчө і локтө.

Стокан-увтас гумажнеј пыжоккес некөр досполна оз сотчө. А кыскан да өзтан бокас, чїсто сотчас, вадөм пыдөсыс токо і колас.

Етө-опытсө тужө керны масіе-горөн: өзтыны сїјө да вевтғыны стоканөн лїбө варење-увтеіс-банкадн.

Сїз-жө шогмө: масіе кусө (а дыр-ја сотчас масіеыс стокан-улас, банка-улас?). Тужө сувтөтны масіесө лампа-сөтокво-пыщкө, а вевдөрсө вевтғыны епїча-коробкадн.

Лампа-сөтокво-јыліе мїжан ешо колас невна баїтны, сїја отсалас мїжанвө өтікө-мөдікө төдны.

22 ріс. Гумажнеј пыжок сотчө стокан-увтын.

Көр чожжыка мөдам кiez шонтны, ми вiзам нiјö етокво-бердас матын, лiбö вевдöрас: лампа вестас вевдöрас шоныткык. Чапкö вылисань сотчан-лампаö етоквоас гöноккез лiбö мыјкö мöдик кокнi-јог: нiја лебзасö вылö.

Буракö, етоквоыс шоныт-воздукыс кaјö вылö (Мыла? Пешвö кинаныт, вылöз-ја кaјö лампа-вестас шоныт-воздукыс?).

Сiја-воздукыс сещöм: вaјöt сетчö сартаса-би, биыс сек-жö кусö. Сiз-кö, инö, воздукыс, кöда лампыс кaјö вылö, щыкöм; сетöн мöдпöв нeм оз-ни вермы сотчыны. Вевтан-кö мыјöнкö сотчан-лампа, сiја сек-жö кусас: пыщкас лö токо щыкöм-воздук.

Сiз-кö мед лампын-ли, мöдлаын-ли би ломтысас, пыр колö сетчö сöстöм-воздук да мед щыкöм-воздукыс сес мунас. (Виçötö, кыз лампа-етоквоö локтö свежеј воздукыс. Вевтö кiezнаныт остаоккесö етоква-увтеiс. Вiсталö, мыј сек лoас, мыла сiз?)

Мыјвö лампаас бiсö чiнтöны, көр пондасö сартас öзтыны?).

Колö думажтны, мыј көт көр сотчанинын воздук вежсö, лö мöдкoд.

Сiз-кö, ем кык сорт воздук: сöстöм воздук—мöд-нöж шуны „атмосфернеј“, да щыкöм воздук, кöдаын мыјкö сотчöма. (Кыз нiјö нe соравны öта-мöд коласын?).

Газзес.

Мыј ем воздукын? Локтiс i мöдик-кад мијан школаын, пондiм велöтны газзес-жылис.

Ми перво керимö опыт, кöда-жылис ме озза-статтаас вiсталi. Öзтiм сартасоккез да сујыштiм сiјöс кин етокланнеј банкаö, кин бутылкаö. Коңешно, сартас-сез нeдыр-мыјiе кусiсö. Сыбöрсань учитель кiетiс мијан посудкаезö нeвна ваок да щöктiс сорлавны (тресiтö-мөн). Кыз токо ми сорладiм, виçöтам—мијан ваным кыз јöв чочком лoиc.

Учитель щөктіс сійөс јуышны һевнөчкаһн. Быдөнныс висталісө—кыщөмкө-пө скуе төтчө. Мыјкө, видно, сетөн сылөм (растворено).

„Ета-ваыс һе простөј“, висталіс учитель: „а сетөн сылөтөм извјоска, сійөн і шусө известковей-ва. А висталө, мыла сја сы-бөрна гудыртчіс?“

Мі висталім, һағтө-пө щынысаһ, көда сотчөм-бөрас колтчіс.

Сек учительыс щөктіс кіены посудазеіным гудыра-васө да пуктыны сетчө сөстөм известковей-ва. Мі сің і керім, но болөтікас извекаа-ва ез гудыртчы, көт посудасаащыныс ео ешо һевна вөлі. (Керө опыт: гудыртчас-ја известковей-ваыс болөтікас сөстөм воздукын).

Сің-кө, інө, һе щынаһас сја гудыртчө. Сартасыс сотчикө һағтө шогмө кыщөмкө газ, көда сорласас известковей-ваыскөт да гудыртө сійө. Известковей-ванас сійө газсө кың бығте кыјны тужө посудкаеіс.

Ме сетөн думажті, мыса посудкаас, кытөн мі перво сотімө сартассө, а сыбөреһ сөстөмтім воздуксө известковей-ванас, һағтө мыса мөдпөв пондас сотчыны сартасыс. Өзті да лезі,—біыс сек-жө кусіс.

Сек мі быдөнным пондім шуны, мыј посудасаабу-һі газыс, көда-дырһі біыс вермө сотчыны, көда „бісө віңө“. Сешөм газыс вөлі, но віңеіс сотчікас. Өһі посудасаа уна мөдік-газ, көда пыщкын біыс оз вермы сотчыны.

Сіјө газсө, көда „бісө віңө“, көда пыщкын біыс вермө сотчыны, учитель һімтіс кіслородөһ, а көда коліс сотчөм-бөрас, һімтіс азотөһ. Кіслородсө шуөһы газөһ, көда-пө „поддерживает горение“. Сің-кө, інө, воздукыс сорлалөм кың-газіс. Нја еіһын өткодөс: кыкһанныс рөмтөмө (безцветһы), кыкһанныс оз тыдавө (невидимы).

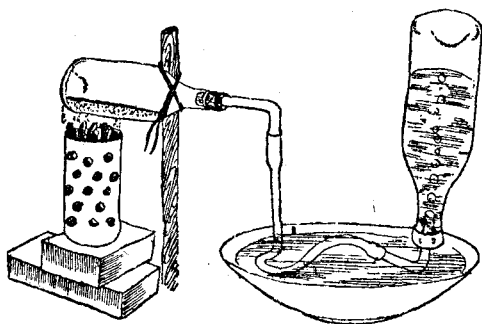
Кіслород. Сыбөреһ мјанвө быдөннымвө окота лоіс кыкһан-газсө шеттыны јанын, мі пондім корны учительсө керны сешөм опыт. Пондім јуавһы, кың кіслород да азот јансөтһы өта-мөддыһсаһ.

Учитель мијанвѣ вот мыј вѣталіс: „Азот јансѣтны кіслород-бердеаҥ кокыта тужѣ, колѣ токо вѣзны кіслородсѣ сотчкѣ. А воздукіе шеттыны сѣстѣм кіслородсѣ сѣкыт: азотсѣ сы-бердіе сѣкыт јансѣтны. Опыт-тез-понда частѣжык кіслородсѣ чорыт-предметтезіе шеттѣны, кытѣн пыщкас кіслород ем. Вот ѣтк сещѣм-предмет, сїјѣс ҥымтѣны „бертолетовеј сов“-ѣн.

Ета-баеҥи - бѣрын учітељ мытчаліе мї-јанвѣ чочком порошок, лавкаіе сов-код. Морт-мѣд бостыштї-сѣ кыввас, — мыјкѣ кыҥ кезыра, ҥечѣс-кыт.

Сыбѣреаҥ учітељыс сорлаліе сїјѣ-порошоксѣ посҥітїк кѣс сѣжкѣт (кѣс ҥлі-накѣт), кїетїс посуд-каѣ да лѣѣтїс сещѣм прїбор опыт керны, кыҥ рїсужтѣм то ес-тѣн карҥнававас (вї-зѣтѣ буржыка да ае-ныт вѣталѣј сы-јы-ліе, мыјјас сенї ем, кыҥї лѣсѣдѣма најѣс-да).

Кыҥ сыбѣреаҥ учітељ пуктїс шка-лык-увтас зїрыт шом-мез (оста посудѣ) і пондіс пѣлтны жагвыв, то сѣкланнеј трубкасеҥас пондісѣ газ-полъез кайны вылѣ бутылка пыдѣсас. Полъез кайѣны, а вавыс бу-тылкаас сѣо важмалѣ і важмалѣ (мыла?). Сїз мї ѣктїмѣ кујїм бутылка кіслород.

23 рїс. Кїслород шеттѣны. Вескытвас бутылка вавн, оҥ-ҥа-јурѣн сужыштѣм вав-жѣ. Мыла вавыс оз кїссы бутыл-касїс? Сїја ѣтлаалѣм шкалык-кѣт реҥїновеј трубкаѣн, сѣок-ланнеј трубкаоккезѣн коҥеч-чезас. (Коҥечыс шкалык-кас сужыштны лакѣм ҥаҥѣн). Зї-рыт шоммес течѣмае банкаѣ, кѣдалѣн боккес торка-моз пїе-кѣтлѣмае. Банка сувтѣтѣм кїрпїчѣвѣ.

Кислород өддөн иңтересней газ. А сиз еинозын, коңешно, сija воздук-код-жө, сещөм-жө рөмтөм. Но кыз токо өтик бутылкаас ми сујуыштимө қырыт би-чир, сija сек-жө токо өззыштіс биөн. Раз-мөд ми сиз сар-тас өзтылім: перво голук-дынас өззыввис, а сыбөрсаң со пондіс пыдөсасжык і пыдөсасжык. Мед-бөрын ез понды өззыны. Кислородыс быріс.

Мөд-бутылкаас проволока коңечын сујуыштим қырыт-шом. Сija сек-жө југыта-ед өззыштіс чочком биөз.

Кујимөтас ми сујуыштимө каттөмөн вөснөік проволока, перво сы-бердө быщкім пробкаторок да өзтим сijö. Пробкаыс сотчис да наттө мыса кусас, кычө те? Сыбөрсаң проволокаыс өзjis да југыта-ед сотчис, өт-мөдөрө југыт-би-чир (искры) токо уеө!

Өни ми ақзам: сөстөм-кислородын көч мыјыс өд-дөн сотчө, налье көрт сотчө. А воздуквын нija материаллес сотчөны-жө, но не сещөм југыта. (Мыла не сещөм југыта?).

Коңешно, кислородас өддөн сотчө перво, а сы-бөрсаң со жагөнжык, жагөнжык, сөсса совсем кусас. (Мыла сиз?). Дақ вот, сотчикө (мыј бы ез сотчы) ви-сөны (расходуются) сотчанторыс і кислород. Учөт-посудаын кислородыс чожа вицсас, ыжытжыкын дыржык тырмас. А керкуын лампа, либө масіс, рытывбыт пон-дасө сотчыны, кычөз карасіныс оз быр. (Мыла?).

Вицөтам мијан-гөгөр-воздуксө. Сija-ед не быдлаын өткод.

Өтөрсан керкуө пыран дақ сек-жө кылан, што керкуын мөдик-воздукыс, не өтөрас-код-сөстөм. Өтө-рас кокнита лолалан, керкуас лолавны сөкытжык. А леэ керкуас өтөрсис воздуксө унажык, чувавас мун-дакө времјо,—сija озға-моз лөб несөстөм. Кыз ешо керкуын уна јөз, сек сija чожа щыкө. Кін керкуас воздуксө щыкөтө? Щыкөтам ми асным. Вицөтам, кыз сija шогмө.

Вот, медбы чоужыка шонавны, ми водам да қикөз шебрасам. Верно, недыр-мыјис лөб шонытжык. (Мыла?)

Но куҗлы-ко дыржык шебрас увтат җик, лолавны лоас сөкыт і те ачыт он каҗав, кыз остан шебрастө.

Пешвам воздуксө, көдө ми лолалікө леҗам өміс.

Медбы сійө пешвыны, колө һедыр норовітышны да сыбөреаң іҗас-тывөпөт бутылка-пыщкө воздуксө өміс унажык леҗны. Кыз токо сійө керан, сек-жө бутылкаас колө сартаса-бі леҗны. (Мыј сек лоас?).

Сіҗ-кө, воздукас, көдө ми өмсіным бутылкаас пөлыштім, кіслородыс абу*). Сіја-газыс міјан-гыркө сојантујө мунө. да һе только сојантујө, сіја донажык сојанса: сојтөг позө лун-мөд овны, а дыр-ја лолавтөг олан? (Віҗөтө секундней-стрелка-сөрти, дыр-ја верман лолавтөг овны).

дак вот: кіслородтөг һем оз вермы сотчыны, оз туј сытөг і лолавны. (Мыла керкуын, кытөн уна-јөз пукалө, лампа лібө сартас умөла һејугыта сотчө?).

Углекіслыј газ. Мөдһыреа учітел вайіс посудка, көдаын оҗа-уроқын сотімө шом кіслород-пыщкын.

Сысаң пробкасө абу-на епо кыскыввөм.

„Мыј өні бутылкаас?“—јуаліс учітел.

Ми ог кужө віставны. Öтiк шуө—һем абу, мөдік—кіслород, а мукөдыс, медбы һеладнө һе віставны, шы ез сетө. Сыбөреаң кінкө каҗаліс сартаса-біөн пешвыны. Остімө посудкасө, сујыштім бісө, — сіја сек-жө кусіс.

Быдөнным сетөн вежөртім, што кіслород посудайн абу, да і кыс сіја лоас? Сіја-ед шомыс-сотчiкө епо быріс. Но посудайн сотакі вөлі кыщөмкө-газ. (Мыла думажтат, што вөлі кыщөмкө-газ?).

„Азот“, кінкө горөтчіс. А мукөдыс оз верітө сылы. Азотыс-ед посудкаас верміс пырны токо воздукіс, а сек сыкөт і кіслород шедіс-бы. А кіслородыс посудкаас абу.

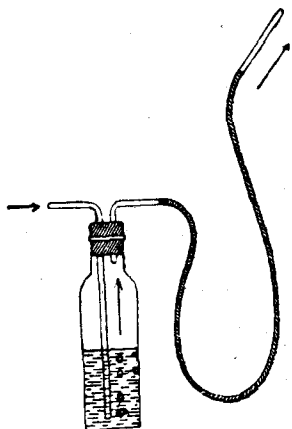
*) Збылысө лолыштөм - воздукас кіслородыс ем, токо зев еҗа, оз тырмы сотчыны.

„Тi-ед ешо-өтмоз вермат пешвыны газзесө“, шуиc учитеь. Сек мијанвө тöдваным уеис известковей-ва и ми сiјөн пондiм пешвыны. Кiстыштим посудас ва и сiја сек-жө гудыртчiс. Посудас, инө, ем сiја-газыс, кöдa шогмө би-сотчөм-бöрын.

„Ета-газлөн аслас нiм ем“, шуиc учитеь: „тi, по-жалуј, аснит сiјө кужатө нiмтыны, казалантө-кө, көр сiја шогмiс“.

А шогмiс сiја вот кыз: шом сотчiс сөстөм кiсло-родын; сотчiкас шомыс чiныштiс, а кiслород öшис быдöс. Но шомыстујө да кiсло-родыстујө шогмiс вiл-газ. Ми пондiм шуны, нагтө-пö сiјө шу-öны шомiс-шогмөм-газөн. Учи-теь һевна мөд-һөкк вiсталис: „шом-шөма-газ“, углекислыј газ-пö.

24 рiс. Лөсөтө аснит чочкоммiс. Ми дивујтчыны ог сешчөм-жө прибор, кы-вермө: сiз ту, инө, и мијан гыр-щөм рiсујтөм, мед-бы каным углекислей-газыс шогмө? чикө да лолаликө воздукыс Стрелкаыс мытчалө щыкө. I сотчiкө и лолаликө вiз-көдөрө муно возду-сө кiслород, а сытујө шогмө кыс. углекислей газ. Кыз бы ровно сотчаныс да лолаланыс öткөдөс.

Учитеь горттезаным щөктiс керны вот кыщөм опыт: сујны бутылкаө һаһ крөшкiез либө пуөм-кар-тошка, либө кiсны покљобка да пöдлавны бутылкасө пробкаөн. А лун-мөд чувавас сiјө да пешвыны воз-дуксө, кыз ми озза-опыттезнас пешвыввiм. (Кыщөм шогмас газ?).

Кыҕ сыбөрөаҥ миҕанос јуалисө, кытөн-пө ешо углекислеј-газыс ем, ми сек-жө висталим, што воздукын: кажней епичаок сотчикас, кажней морт, пода, эвир лолаликас-ед содтоны воздукас углекислеј газсө.

Медбы буржыка етиввө веритны, ми керим оныт. Лекарство-увтис-посудкаө кистим невна известковей-ва. Голуксө тупкалим небыт наһөн. А сы-оэын наһыс-пыщкөт лөсөтим изас-тивөппез: өтсө леэим посудкаө пыдөсөззис, а мөдыс невна ез понды павкыны ва-бердас. Озза-изасыслөн мөд-коңечыс лебис голук-вевдөрас. Ета-тивөпөт өмнаным воздуксө посудкаөс пондим кыскыны, а сытујө мөд-тивөпөттис пондис пырны өтөр-воздукыс. (Мыла өтөрөис воздукыс посудкаас пырө?).

Кыским-кыским сиз воздуксө, а ваыс ео оз гудыртчы. Көр уна-воздук ва-пырыс леэим, секи вөлис ваыс пондис гудыртчыны.

Ета-опытыс миҕанвө мытчалө, што өтөрын воздукын ео-жө углекислеј-газ ем, но јеща. (Кытөн унажык углекислеј газыс—өтөр-воздукын, али керкуын? Мыла? Мыјвө переменаезө школаын остөны форточкаезсө?).

Известковей-ва. Опыттесө, инө, углекислеј газнас тујө керны и гортын, но кытис вајны сетчө известковей васө? Јуалим учителлис.

„Ti-ed tödat“, шуис сижө: „што известковей ваын сылөм известка, көда изовеј-постројкаө мунө“.

Морт-мөд киезнысө лептисө виставны, кыҕ кирпичез постројкаө теөны. Öтик шуис: „Местасө, кычө лөсөтчөны кирпичсө пуктыны, мавтасө перво шөмөсис-наһ-код извесканаас. Сыбөрөаҥ кирпич-кузас сөтыштөны молотокөн. Сек мундакө-извескаыс кирпич-колассезас петыштас. Коэмас извеска да сиз кирпичесө кутө—шеттыны өта-мөд-бердис оз поз“. (Кызи тјан-школа-дынын ем кыщөмкө-изовеј, каменней-построј, вичөтө, кыҕ сен кирпичес кујлөны. Мыла нија сиз керөны?).

„Миҕан-гөгөр готовей-извеска абу, сижө керны колө“, висталис учитель.

Сек ме вистали, кыз мијан-посадын көркө извескасо керисо, медбы вил-школа-увтө течны.

Известнак-изие керисо ыжит-куча да омөн тыртисо сижс муён, колисо увтас гор-код-оста. Керисо сетчө би да лонтисны лун і ој һедел-мунда. Ета-сотом-изыс і шусо извесканас. Постројка-оғас нијо течасо јаш-шиккесо да сетчө ва кетасо. І өддөн-ед интересно сижө виқотны: изес пазалоны чочком-пиз-код-поснита, а јашшик-вестас пар токо каяо.

Кетан сетчө ешо унажык ва да сорлалан сижс песокөн,—сек вөлиг лоо извескаыс. (Ти ен сорало етө-словоесө: известнак [гарјан изыс, соттомыс], извесъ да извеска).

Өни ми вежортим, кыз керны известковей-ва. Колө лун-мөд горын сотны известнак, сыбөрсаң посудадын известсө кисны ваон да буржыка сорлавны.

„Ен вунөтө известнаксо сотом-оғас каталон каттыны, медбы известыс биас ез пазав“, шуис учитель.

Сартаса-би.

Сартасинөј те менам кызовеј!

Һекөр ог вунөт, кыз ми текөт чувотвим учотнам куз-төвса-рыттесө. Ме сек велөтчи школаын. Буква мөд-ни төди,етисө азбука. Пукалан сартаса-би-дынын, һужөтан: „о-о-с-си, о-о-са, со-о-с-і“. Мыј-жө сја се-щөм „соеыс“, думајтан*).

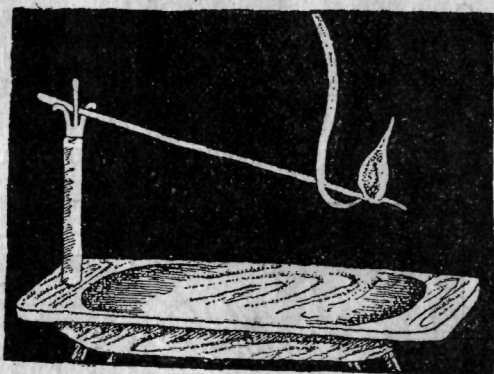
А би чожа кусө, колө мөдик сартас өзтыны. Вөс-һыс сек-жө өзјө, а кызсө дыржык колө биввас виңны. Виңыштан, перво парок каяыштас, сыбөрсаң чочком-щынок, вөлиг өзјө. Сотчө, бикив вевдөрас лебө, а бө-рас зырит-шом колтчө.

Дыр виқотан, кыз сартас сотчө. Кыгатө вунөтан, пизоват кујлө. Кытиг сја биыс шогмө? Мыла зырит-

*) Мијансө первој-годсаң сек роч-кыгаез-сөрти велөтлिसө, а гортын мијан коміөн бајитлим.

-шомсаһас бикывыс оз кая? А кыҕ бы мортыс пондiс овны кыҕ бiе ез вöв? Сытöг-ed i гортö он лонт, һем он пу һе пöж, пемыт ојсö он југ-döt...

Ме ег i каҕав, көр сартассiс бi-дынас-матын бокö чочком-щынок петыштiс. Чукылт-чiс да каяiс вылö. Ме сiјöс öзтыштi, сiја щын-тујас бикывок пондiс каяны.

25 рiс. Сартаса-бi. Вылö каяö чочком-щынок.

А позö сiјö щынсö бокö керны да вöлис сiјöс сотны.

Каҕтам воронка-моз гумага-лыс, лыбö газета, да öзтам сылис öмладорсö. Лептыштам јоса-коңечсö вылö, сeтiс чочком-щынок пондас каяны, туман кыҕ (пу), кöда пiҕан-самовар-вевдöрын каяö, токо чочкомжык сые. Аззыны тујö—сiја кыщöмкö-газ. Ваяöтыш сeтчö бi, сiја газыс öзјас.

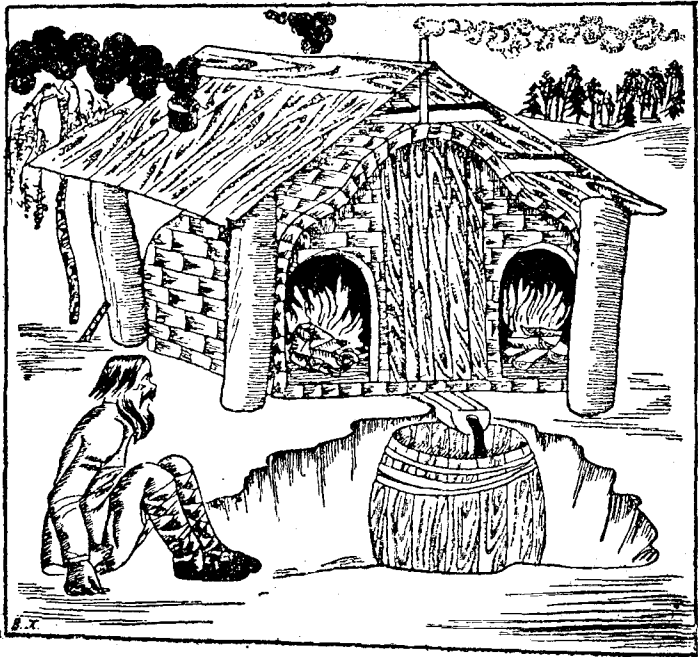
дак вот: көр сотчö сартас, сек бикывнас сотчö һе пуыс, а чочком-газ, кöда петö пу-еiс, сартассiс. Бi чiрыс колö шомöн, сiја бикывöн ез вермы сотчыны.

26 рiс. Воронка-моз-каҕтöм-лыс-сотöм.

Сартас сотчiкö i газыс i шомыс сотчöны зiкöз, колт-чö токо һевна пöјiм. Горын пeс сiз-жö шучeөл сот-

чө. (Мыј колө горас?). А вот дөгөд-заводын не сіз песеы сотчө.

Сетөн горыс ыжыт, куім-остаа (кујім горөм). Шөріс-горас, мед-ыжытас, тыр сујасө еірчаг да горсө топыта пөдлаласө гор-пөданөн. Вылө кольшитасө токо остаок. А бөкіс-горрес простөј-гор-кодөс, трубкаезөн. Ніја ој і лун оз дугдыввө. лонтісөны.

27 піс. дөгөд-завод.

Лонтісикас остаоксис шөріс-гор-вестас петө чоч-ком-щынок. Сіјө тужө өзтыны, сотчыны пондас. Кыз сетіс газыс дугдас петны, сек кыкнан-горсө кусөтөны.

Бостасө шөріс-горсис горпөдансө,—сетөн пес-гырі-саөсө шоммес. А еірыс, көда-понда өзтылісө гөрсө, гор-увтас остаокөт легчөм улө ыжыт-өрјө.

Сің-кө, көр пусө өдөдөн сотан өт-мөдөрсөң-вев-төм-местаын, сек сіја јансалө (сетө) шомвө, газвө да еірвө, но аеныс ніја оз сотчө. (Мыља?).

Но бајитам епо сартас-жылыс. Візёт, сіја кусны мөдө, сотчан-коңечыс лебіс ылы-да. Нырыштам сотчан-коңечсө бөр үлө, сартасыс мөдпөв бікывөн пондас сотчыны. Мыла сіја кусө, мыла өззө сотчыны?

Љөгөд-заводын еірчагыс җірдаммө боковей-горрезеаң, а сартаса-бі озваң і озваң сотчө, көр сотчытөм-местасыс җірдалө газнас, көда шогмө сотчан-местас. Сің сартасыс ачыс аессө шонтө да јансалө шомвө да газвө. А бергөтө бікывесө вывлаң—сартасыс кусас: сек сотчан-газыс лебчө ылы і оз-һи җірдо́т сартассө оқлаң,—сартас дүгдө газвө да шомвө јансавны. Мі шуам: сартас дүгдө сотчыны, кусө. Газ-кө абу, і бікыв абу.

Мыј мјан кокуваным?

Мыј вермас лоны кокувтын? Му, вевдөрас јежа вуҗҗезөн, а пыдынжык сој (глына) да песок. Јама-гарјикө токо һіјө і чапкөны. Мукөдлаас песокыс да сојыс сорласөмас, пыщкасжык шедөны көр і изез. (Кыщөмөсө изез: тупылаөсө алы вөсһи дорышаөсө? Мыла сің?). Гарјикас дүмајтан, һағтө-пө быдөс-муыс глынаис да песокіс. Но сыбөрсаң ме ачим кағалі, мунда му-пыщкас сакеј-сортыс.

Міјан пондөтисө колөдөч гарјыны. Вевдөрсанаас муыс чожа гарјисөсө, глына да песок токо вөлі-да. Пер-вој-лунас-жө јамаас струб леҗисө, медбы муыс бок-кезсаңас ез киссы. Сыбөрсаң муыс петисө із, гарјыны лоис сөкытжык. Пондисө көртзыррестүјө исө ломөн пелавны. Кың сөтан обукөн із-куғас, сіја крөшитчө песокө. Ета-изыс сің і шуесө—песчаңик. Сіја шогмө песокіс да мыјөнкө лакасө.

Лун-мөд гарјисө песчаңиксө, вөлісө петисө мөдік-по-рода, чорытжык сыса: обук-увтын өдва пазалө. Сіја пазалө һе песчаңик-моз, а плассезөн—көда кызжык, көда вөсһижык. Меным висталисө, естис-пө извека керөны, сіјөн і шуесө сіја известһакөн.

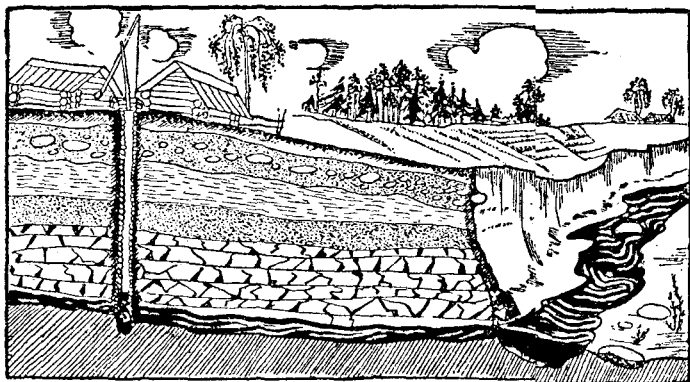
Лун-мөд известнаксо гарјисо, вөліе пондіс пічкіены ваыс. Известнак чувавіс,—петіс ешо віль-порода, небытжык, пуртөн позо вундышны, глына-код-жө. да сіја глына і ем, токо өд-өһн топалом. Сіјө-ізсө шуоны глыністеј слаңетсөн.

Учотнаным мі ета-ізіе пуртөн керлімө сакеј-орсан-посуда.

Сыбөрсаң пондісө жагвыв гарјыны колодечтө, медбы не піскөтны шучкөп етө-еoj-код-породасө: кың сіјө шучкөп піскөтан, ваыс вермас пыдөжык, мөдік чорыт-із-породаө летчіены.

Кың ваыс уна-код-һи өксіс, лезісө гуас струб. Мерајтісө мыјпыдына ваыс пукалө,—петіс езім сажен.

Төвнас і гожумнас ета-колодечын ваыс өткод-көзыт. [Мерајтім көзыдсө-шоныдсө (температуру) градус-һікөн]. Сің-кө, му-пыщкас ета-колодеч-пыдына төв і гожум өткод-градуса температура. (Төвнас колодеч-ва, лібө ключ-ва, ровно кың шонытжык, а гожумнас көзытжык. Мыла?).

28 піс. Кың му-пыщкын кујлөны із-члассез раз-неј-породаезлөн.

дак вот: муыс кок-увтаным не өткод: емө раз-неј-породаез—көда чорытжык, көда небытжык. І рөм-ныс нылөн не өткод. Сің ніја порода породаввын і

і куллөны, кыз кыга-лыссез. Волькыт-муввын нија оз төтчө, а ва-река-береггездор, либө кырассездор, еиноңынөс.

Сещөм-кыраса-берег ем мијан Урјуввын. Ета-местын Урјуыслөн пыдбөсы глыңистеј слаңетсисе, а кырас-берегыс известнакисе, пласисе пласвын куллөны.

Плассес колассисе кључоккөзөн сөзө ва, көзүт, кыз колодечын-жө.

Мыјисе өөј-му буржык песока-муға ыаһ-шогман-понда.

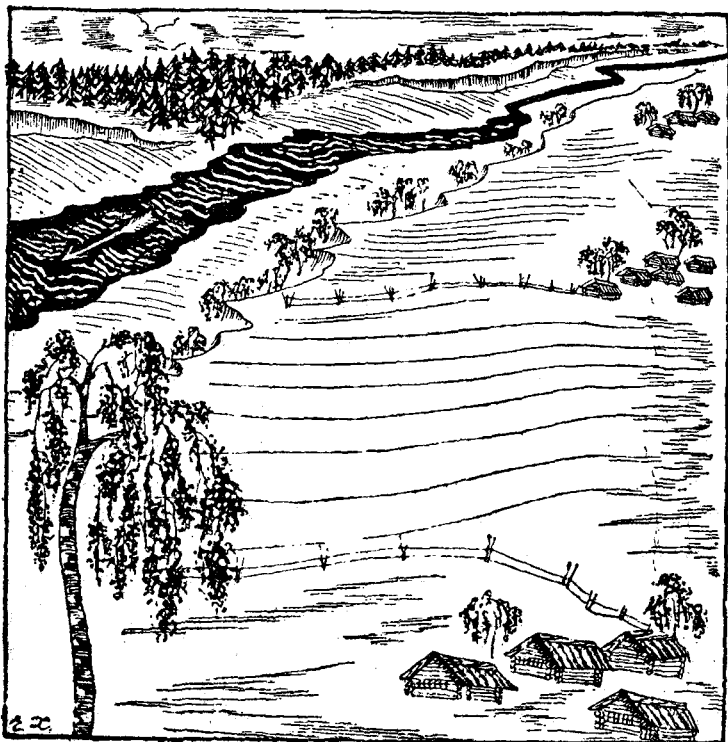
Мијан селсовет-улын дөревнаес пукалөны вдол ва-река-куға. Быдөнныс нија пуксөмас покатвө, көда лајкјөн летчө вадорөңғас. Короминнаввө кајан, дак ылө тыдалө омөн. Дөревнадынаһис рекалаһас ыббөс, а улын өт-мөдөрө-чукласөм Урју-ва. Ва-сајас берегыс крут, вөр быдмө. Бөраным ыббөс-жө, мијан дөревенсаыслөн пашна. А ылын, оңлаң, вөр тыдалө, кыз турун важмытік.

Ва-река-куға-долынаыс вачкисө өддөн ыжыт кана-валаһө: шөрас рекаыс, өтладорас дөревнаез, мөдөрас вөр. Мијан-сүседдес оз ужалө һе оз селитчө ва-река-сајас: сетчин абу буржык-муыс, песок өтик, пожумјайн быдмө. А талапөлын һе сја: татөн вылісаң үлөң летчө глына. Сыввын шогди да ид бура шогмө. Мед-улын муыс песок-сора, глына-сора: песокуыс унажык, глынаыс жецакык. Сетөн руңөг да зөр буржыка быдмө. Һевнаөн сүпесокуыс (глына сора песок) вежшө песоквө,—сысаң пондөтчөны виңғез. Вылө-лы, үлө-лы ва-река-куғас мунам, быдлаын муыс өткод: глыңистеј-муыс (почваыс), мунда важмалө скат-куғас, һевнаөн вежшө песока-муввө. Но зато зера-годө глыңистеј-поч-ваввас кыщөм! Зера-ваыс быд-јамкаокө өкөс, омөн му-көд-улычаезөтғас ва. А һевна костыштас, һе тельгаөн, һе подөн оз поң мунны: лакас колосо-бердө, лакасас кок-бердө,—өддөн умөл ветлөтны. дыр-мыјис вөлис

кормас муыс, а керӧсүвтас песчаней-тујыс важын-нӧ кӧс. (Мыла?).

Но кӧт і умӧл-туј зер-пора глыністей-почваввын, а сытујӧ урожайыс сетӧн буржык.

29 рӧс. Ва-река-куџа доліна.

Ме перво думажтлі, мыса глынасаӧіс токо і ем буржык урожайыс. Быдмӧв-кері да вежӧрти, што ыжытжык сілаыс сетӧн не глына, а мыјкӧ мӧдіктор.

Матынжык-полосаесӧ міјан шуӧны удворнейӧн. Ужадӧны ешо шутоммес. Удворней-мусӧ кажней-год гӧрӧны, а шутомсӧ мукӧд-порас год-мӧд кӧчласӧ да дас-год-мунда бӧра оз і вічӧтӧ: шуӧны, ас-пӧ „шотчісӧ“. Шотчісікас годіс-год сетчӧ кажӧ турун, а то дак кусез, лӧбӧ кӧзоккез да мыј-да пондасӧ петны да кажны.

Важ-шуттом-гөрікө гөрыс мусө еөд-плассезөн вун-дыштө да бокө чапкө. Сіја жежа, сетөн шучкөп ту-рун-вуж. Жежаувтас кујлө чочком-рөма-код-му, песоквө вачкі-сө. да песок і ем сіја, токо не веж, а чочком да посныжык.

Сің-кө інө, почваыс вевдөр-санаас еөд, а увтасас пөјим-код-песок. Но сыбөрсаң ме вөліе вежөрти, мыјіе шогмөм почваыс. Гөрікас-ед мі аңғам токо вевдөріе плассө да сыувтіе мусө, уна-һі віставны—жын аршын пыдына. Мукөд-порас гөрыс суңөтліе пыдынжыка, сек петө кујимөт-плас, мыјкө кың сімөм-код. Пыдына-ја сіја му-пыщкас пырөм, гөрікас оз поң аңғыны. Медбы сіјө віңөтны, колө волкыт-меставвын јама гар-јыны аршын-пыдына. Сек ку-јимнан-пласыс төтчөны. (Мерајтө му-плассесө саңтіметрезөн лібө вершоккезөн. Мыјөн ніја өін-вын не өткодөс?)

Сімөм-плас-увтас овлө глы-на лібө песок. Кујлас лептөм-сөд-пласыс мөдік-тулысөң да сы-пора жежасыс пөжшас. Мөд-пырса сіјөс гөрөны пыдынжы-ка. Піңа-тув жежасө чісто ор-лалас, јансөтас мусөіс, сорла-лас пыщөіс-мунас, — лоас еөд-рөма-почва. Сеңчөм-шотчөтөм-муввын год-мөд бура һаңсө бөстөны, а сыбөрсаң бөра лөб умөльжык.

Мыјіе мусыс өштө асөіс-вынсө? Віңөтө буржыка выпан-му. Рөмыс сылөн мөдік вілса муса: вөлі оңжык.

30 ріс. Кың поч-ва (му) плассез кујлөны: А — вев-дөрас еөд-жежа; В—шөріе пласыс і сің оңван.

сөд-код, лоис чочком-код-рөма, пөјимлань вачкисө. Же-
жакыс көркө вөлі песок-сора глына-сора сорласөм вуж-
жезнас. Сиемөм-вужжес і сетөны муысвө сөд-рөмсө.
Рочөн сижө шуөны перегнојөн: гыт—лоө сиемыны.
Кычөз почваын ем перегној, сектөз муыс сетө уро-
жај, көт сija глыңистеј, көт песока муыс. Выпаше-
лас, лоас муыс чочком-рөма,—һаң дугдө шогмыны.

А мыла, инө, үдворней, матис-полосаес годис-год
сетөны урожајсө? Коңешно, учөт-мөрт сижө төдө: ма-
тис-муесө һаңмитөны, сысаң. Наһомсаң ыббывын і
шогмө сija перегнојыс, сысаң і сөд-муыныс оз быр
і һаң шогмө. А уна-ја ылие-і ббеввө һаһомсө кыска-
лөны?—Һөтө оз. Ужаласө год-мөд, сөд-муыныс бырас,
дугдас һаң шогмыны і чапкөны мусө шутомө, медбы
годис-годө мөдпөв өкөис перегнојыс.

Мукөдыс жуаласө: кыңи сөлаыс һаң шогманысвө
сөд-муын (перегној)-сајын, дак мыла, инө, глыңистеј-
мувын һаңыс со-кө буржыка аркө, а песока-мувын
умөльжыка, көт і һаңмитны нijө өтмөз?

Емөс сещөм-вопросез, жуасаннез, көдаввө почө
виставны һе кыввезөн, а делөдн, опытөн. Керө вот
кыщөм опыт і сija тijaнвө висталас ответ жуасанваныт.

Тупкалө воронка-голюк трепичөн, төчө воронкаас
песок, а песоквас кистө һаһом-ва. Мөдпөв керө сижө-
-кө опытсө һе песокөн, а һөјитөм-көс-глынадн. Откод-
-рөмаө ваыс пондас петны воронкаис? (Мыла һе өт-
код?). А вичөтө, мыјдырна ваыс петис песок-пыщкөт-
тас і мыјдырна глына-пыщкөттас.

Сиз-кө инө, песок өтлаын ванас лезө ас-пыщкөттас
мыјваас сылөм (рочөн—растворенные в воде вещества),
а глына нijө оз лез. Көр куужык зер, песока-почваис
васорнас јижасө да кылөтас перегнојсө, көдасаң уро-
жајыс овлө,—песокыс өтнас колө.

Глыңистеј-почваын перегнојыс зер-пора колө. Мөд-
һөк виставны: һаһом, көда кыскалөм глыңистеј-почва-
вө, быдөс бөсө көзөм сунас, суыс питајтчө сижөн.
А песока-почваис сижө кылөтө да јижө мупыщкас і вес
чапкисө перегној сокыс.

Нурын (болотоввын).

Көр ме первујо аҗзылі нурө, ег вермы буржыка төдны: вескытвас і шулгаввас паскалөм то-лы му, то-лы ва. Віңөтан, дак кың ровно вамөм-муввө һиң каяөм. Талтчан сетчө раз-мөд,—кок вөјас кыщөмкө һатө кок-гумава. Чожжыка матіҗжык кочкаввө талтчан, сетөн оз вөј кок. Кочкаез-увтас муыс чорытжык, һыввөт і колө шағһавны. Ыжытжык кочкаезвас өмөс өті-өті кыщөмкө күссез, а мукөдлас і пожумок быдмөм. Кыщөм һоштөм пожумокыс: чукыла, вөһиҗік, јеммес жөһиҗікөс. А кералан-кө сіјөс да колчаөс-сөрті лыдһан кыным сывө год—петас 40-50. Вон мыјдырна-һи сіја быдмө, а абу вермөм ыжыт-пуөң воһы, видно һурын үмөл быдмыһытө. Кың сетөн быдман, көр сіја пыр ваһын, да і ваыс мыјкө веж-чај-код. (Ед вунөтө, мыјіе сіја сецөм?)

Буржыка быдмө һурын токо һиң. Мунда уһажык ваыс (сыросыс), сек сывө буржык, һөбыт оһпағ кың оһсалөм-быдмөм.

Көр ме быдмыһти, ми һурө јағөдавны ветлывлімө: гојумнас морошкала, арнас—турімоһла. Ета-јағөддөс һурас токо і быдмөһы, кочкаезвас, а кытөн һө өдһөн ва, һы-коласын. Јағөдысса еһо өтјк буртор сетө һурыс.

Өтјк-годө өдһөн вөлі жар гојумыс. Уһа і үчөт річкаез коөмісө, а вөрын чүт бі үкөтін, сек-жө по-жар лебас. Раз-мөд сіја-гојумө вөрыс өзјыліс. Отпыреа біыс лөктіс һур-дынөңзіс і сіја өзјіс.

Мөд-һөж сіја сотчө: бікыввөстөг, щын токо каяө, да кыщөмкө занак өм.

Вөвдөрыс сотчас-сотчас да сыбөреһ му-пыщкас өзјө. Ме перво ег вежөртлы, кың сіја һура-муыс вермө сотчыһы. Буржыка віңөттөн вөліс кағалі, што сіја һө простөј му. Пондан пешвыһы ківвын көс му-комөк һуриғ дак і сек төтчө: кокһиҗжык сіја гөһан му-са. Сіја вачкисө өдһөн ыжмитөм турун-комөкһанө.

Буржыка вірдікө сетіе аңан і һиц-торрез, і вужоккез пувіе, і пожум-жеммеэ (лыссө). Сір-кө, інө, едд һур муыс сіја-жө һиңіе шогмөм. Сеңдөм-почвасө шуоны торфөн.

31 ріс. Һиң торфовеј.

Кың сіја верміс шогмыны? Мунө екскурсіјадн һурө тулыснас, кың токо лымыс сылас. Вірдітө һиңсө, кыщөм сіја. Аңан, што куң-төв-бөрас сајмөм, арға-моз-жө вејдөтө, абу і кулаввөм. Көт кыщөм пуок, һибө кустарһиңк, быдмикас вылө кысөһны, быдмөһны, а һиңыс годіе-годө быдмө, а вылө оз кај.

Вірдітам, мыј һиңдөн уліас. Веж-шаңка-увтас һе вуж, а сіја-жө һиңыс, токо кулөм.

Буракө, һиңыс һурын мунда вевдөрас быдмыштас да вејдөтас, сымда-жө і удөреһнас кулө. Но сіја сылөн оз сіеһы, кың пу вуж-жез сіеһөһны, токо пемдө, шомсалө.

Сір-жө ме каңалі посвын: стоббес, көда ва-вевдөрас, шучкөһ сіеһөһнас, а ва-пыңқас—токо еддөтөм, абу сіеһөм. Чожа сіеһө сіја, көда-гөгөр ул-воздук (сырость). Вапыңқын пуыс умөһа сіеһө: ваын-ед жеңа, а то дак і совсем абу воздукыс.

Кыскам торф-комөксө пыддөс-өісжык. Сеңдөм торфыс пемытжык рөһа да і топытжык. Значіт, сіја важеа торф. Сетөн һиң-торрес оз-һи төтчө, һіја крөһиңчөһнас, шомсалөһнас да лөһнас топытөс.

Аһыт ті ваһын-һи каңаліт, што торф поңө сотһы горын пестујө. Міјан гөгөр ешо уна вөррез, дак торфыс оз ков, но кысөһ, Москва-гөгөр сіјө сотөһны. Сет-

чин јещаѳе вӱррес, а сакеј фабрикаыс да заводыс мунда пессӱ сотӱ, вот і пондӱсӱ торфӱн лонтыны.

Торфјаннеј Һурресӱ — соровно што природалӱн заптӱм пес, годӱс-годӱ лонт, дыр оз быр.

Но вот ті наттӱ јуалат, кыз сја Һурыс шогмӱм да торфыс сени сымунда?

32 рӱс. Ты Һурралӱ. Берек-пӱлӱныс турун-пыщкас тыдалӱ торфјаннеј Һищ.

Летчам виӱӱтам ты (озеро). Шӱрас сымӱн југыт ва, а берекес-кузас быдмӱ осока да ош-палка. Локтан берек-дорас, сја кок-увтын тугтасӱ. А вон сетчинжык остров шогмӱма: сетӱн быдмӱ Һищ, мукӱдлаас осока да ош-палкаез. ӱти-ӱти даже бадӱез быдмӱмас. Ета островыс—зыбун, тугтасӱ. Тӱла пора сја кыз плот ӱт-мӱдӱрӱ берекӱс берекӱ ветлӱ. Чувавас Һе ӱтик соҿна год, кӱр ета тыыс омӱн тырас септӱм тугтасан зыбунӱн і сек тыыс пӱрас Һурӱ.

Номмез, гуттез да быд-быдман-олан-жыліг.

Номмез.

Локтисö шоныт гожса луннес. Номмес пондисö кымөрөн лебавны. Öd-dön-ed i сојоны, спокој нысаң абу. А шоныт-луннез-коласас шогмас öтик көзыт-гöла-ој,—кычö ном-табуныс i лоас? Шонтас, нија бöра çингöны.

„Кытис токо номмез шогмöны?“ жуалан. Виставны колö жуасанөн-жö: „А кытөн нија унажык овлöны?“ Быдöнныс висталасö, што ты-гöгöр, нур-гöгöр, расын,—сецöм местын, кытөн унажык сырос. Сиз-кö инö, нијö ва-гöгöр i колö кошшынытö. Пондам кошшыны.

Гумыштам стокан нур-ва либö кытискö ты-гöгöрис. Ваас наттö емöс кыщöмкö ловја олисесез. Унажык нијö, учöтик олисесесö, тужö кыжны дöраис сачокөн.

Вот виçöтö, кинкö учöтик-ловја-олисесез запјатеј-кö-döс. Нија четчалышлöны ваас да бöжоккезнысo кoстышлöны. А дугдас вöрöтчыны, ва-вевдöрас кайö.

Вевтö стокансö гумагаөн да колö сиз мыжкöдырна. Локтат бöр,—тијан кык-кујим-запјатoј вааныт абу, а сытујö лебалöны кык-кујим-ном. Номмес запјатoјезсаң шогмöмас, а ваввас ујалöны токо нылөн кучикезныс. Запјатoјјессö шуöны номвиг-куколкаезөн (соровно, кыз көзывлөн чочком колтoккес, токо нија не ловјаöс).

Сија-ваын-жö аззисасö ешо мöдик поснитик олисез. Нылөн журукыс кыз точка, а ачыс кыз жоок (желыжда учöт), çик кыз восклицательней знак(!). Журоккезныс нылөн улö виçöтöны (оңһа-журөн нија öшалöны).

Ніја јосоккес — номмеслөн лічінкаез. Лічінкаеіс петё зацјатој-код куколкаеіс, а куколкаеіс—номыс.

Шоныт-лунё куколкаезеіс не ётік сотъаён петё номыс, сјён ніја і унаёе жар пёра. А тёла-лунё ніја оз шогмё, сек вермас валнас ніё петікас вётны. Ном кёт і ваіе шогмё, а ваын овны оз вермы.

дак вот кытё номмес шогмёны. Кытён абу сулалан-ва, сетён јещажык і номыс. (Уна-ја ніја шогмёны, кытён ваыс котёртё?). Ётёрын мукёд-порас ваён кёнёс дыр сулалас, сетчё вермасё шогмыны ном лічінкаес да куколкаес.

„Кыҕ ніја сетён шогмасё?“ јуалатё. Луніе-лунё візётё-ко кёнёсеіс васё, мыј сетчё озван содё. Ном ед быдлаын лебалё, і

33 ріс. Номмес. Шултаввас—лічінкаес нылён, шёрас—куколкаес, вескытвас—номмес.

кёнёс-гёгёрас сј-жё. Буржыка візётікё ваввас аз-зан—мыјкё сені ујалё, лон-кёзыс-туе-ыжда. Ніја—

ном-колѣтез, ѳтлаѳ љакасѳмас да ујалѳны. Сетіе і пе-
тѳны љічінкаез, а љічінкајессіс номмес.

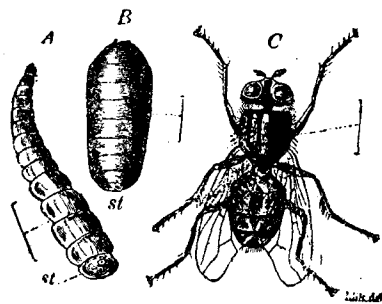
Гуттез.

Номмес рытнас да ојнас тіјанѳс куртчалѳны, а гут-
тез луннас. Но номмескѳт сотакі тујѳ војујтны: пѳд-
лав ој-кежас ѳшынсѳ і уѳ. Унажык номыс овлѳ гожум
шѳрас, сенокос-пора, сыбѳрсаѳ ніја жагвыв ошѳны.

А вот гуткѳт сѳкытжык војујтны: кѳѳ те керкуіе
пышышы.

Кытіе гуттес шогмѳны?

Номмес лебѳѳны керкуѳ валаѳіе да вѳрлаѳіе, а
гуттес, буракѳ, керку-гѳгѳрын шогмѳны.

34 ріс. Гут. Шульгавас —
љічінка' шѳрас — куколка.

тѳ, што мед-уна-гутыс картаез-гѳгѳр да сакеј-нат-ја-
маез-гѳгѳр лебалѳ.

Сетѳн ніја унажык і шогмѳны.

Гарјіешыштѳ наѳомын лопаткаокѳн. Ті азѳатѳ сені
уна учѳтік чочком гагоккез, ѳтконьечсаѳас кызкодѳе,
мѳдсаѳас — вѳснѳікѳе. Ніја ѳе гагтез, а гутлѳн љічін-
каез. Йічінка пырас наѳом-пыщкѳ, пітајтѳ сіјѳн і чо-
жа быдмѳ.

Наѳомас-жѳ ті азѳат комочоккез, сѳд рѳмаѳе, зѳр-
туе-ыждаѳе. Ніја гутлѳн куколкаез. Ѳктѳ ніјѳ да мед
оласѳ епіча-коробкаын лун-мѳд, секі коробкаас петасѳ

Кыѳ токо туљыснас
шондѳыс шонѳтжыка
пондас сотны, кытіе і ло-
асѳ гуттез.

Тѳвнас ме ѳе ѳтпыр
азѳывлі шельез-коласіе
кулѳм гуттез. Но ніја
абу кулѳмас, а токо куѳ-
тѳв уѳѳны. Кыѳ шонтіс,
сецѳм уѳан гуттес сажмѳ-
ны да пондѳны колѳтав-
ны. Ті аснѳт азѳывлі-

гуттез. Позоккес нылөн (кытөн куколкаыс вөлі) колт-часё простоёе.

Гут вайё нажомё 120—150 штук өддөн үчөтёе колтоккез (сінмөн чүф тётчоны, сещом үчөтёе). Чувавасны нїё суткіжын, шогмёны лічінкаез, а кујім-һедел чувавасны,—петёны гуттез. Кажнеј-гутыс сек-жё бёра течё нажомё колттез, а гожумбытён гут-табуныс кымөрөн лебалё, сымда вермё шогмыны.

(Лыддё, уна-ја-гуттес шогмасё өтік-пара-гутіе гожумбытён: өтік течёмён-кё быд-гут 120 штук колттез пуктё, гожумбытён кажнеј-вил-параыс течасё колтсё сізіміе. Сымда-гутыс еотакі оз вермы шогмыны. Мыла оз шогмы сымдаыс?)

Олісё-бы да олісё гуттес нажом-гөгөрас да сакеј-һат-гөгөрас, дак-ед ео колё керку-пыщкё лебзыны, һаһвё пуксыны, лібё јөвё да ырөшө пырны. Мыј нывё сетён колё? Віҙөтё гуттесё, кың нїа көһајствужтёны керкуын.

Кіекаліт пызанвё сакарнеј песок,—гуттес сетёнёе-һі. Нїја ровно пешвёны сакарсё асланыс өм-хоботокён. Віҙөтан-кё, кіекалём-сакарыт абу-һі пызанвас, сыліс ровно кың. да сің і ем—сылём: гутыс хоботок-пыщкөттас леңё сакарвас дуль, сылөтас сетён сакарсё да і кыскё чөскыт соксё.

Вот гут тіјат киввё пукөіс. Норовітё вашөтны, віҙөтё—мыј сіја пондас керны. Жагвыв мунё кі-куһа оҙван (лыддё, кыныма сылөн коккес), хоботокнас пешвё кі-кучіксё. Вот сіја аңгіс кивваныт еојантор да кың һакаөіс сы-бердё. Колём буржыка місөтны кіезөс.

Өні кокһі вежөртны, мыј вермасё керны гуттез, көда локтісё һатіе да нажоміе да пондісё өт-мөдөрө ветлөтны һаһвөт, пырны быд-пуём-пішпаө.

Кывлывліт, што сакеј-вужан-шогыс өддөнжык лебёны страдаез-гөгөр, көр мед уна гутыс. Гуттес вужан-шогөттесё (заразнејсё) мед өддөн өт-мөдөрө новјөтёны.

Локтіт ті шогаліе-дынё аңгіены сыкөт. Горһитат сыкөт, а енё каһалё, сысаң гут-мөд-һі теввё лебзысё.

Өтiк пукгiс тiјат кымбсө, кытөн талун асывнас вöли кыщöмкө полөк (прыщiк) кайöма, да те öнтај сiјö вiрöз пiчкiн. Гутыс азгiс ранкаас аслыс сојансө, ләкагiс кыз хоботокнас. А больнейыслис һеважын токо сiјö-жö-хоботокнас һилiс оргалöм ранасө,—вот сетөн i зараза вермас вужны.

Лапкаас (коккес) да хоботокыс гутлөн мед-öд-öдөн новјöны сакеј-шогөт-заразасө мортiс морт-бердö.

Кыз гуттескөт војутны, медбы нија ез вöлö? Ед вердö нијö сакеј-крöшкiнас, вевтө мыјөнкө сакеј-пiш-ша-дозсө, а мед-бур—вижны керку-пыщкын чiстота, мед-бы бус һе һаһ ез вöв.

Оз-јагöд.

Мед-һи чöскыт меным оз јагöдыс. I мед-басöк сiја јагöддес-коласас. А ду-кыс сылөн кыщöм! Му-көд-порас јагöд öкти-кө сещöм басöк јагöд

35 pic. Оз-јагöд.

пантасас, лөтышны жал. Сек öктан оз-јагöдсө совсем роззез-нас, пукөтан ваö, сто-канö, дыр чöскыт-ду-кыс тötчас. Тулыснас витчiены он вермы кре-сеһна, медбы öтлаын челадысвö öксыны да јагöдавы мунны. Час-тö логезiс ми сiјö öк-там. Вылисаһ јагöдыс оз тötчы, а летчан ло-гас да виöтан вылö мышкыртчöмөн,—сiно-зын гөрд токо јагöдыс.

Мукöдлаас куссезөн-куссезөн пантасө.

Меным öđđөн окота вöлі гортö садитны оз-јагöдсö. Тулыснас оз ме муні сы-местö, кытөн уна овлö сija. Турун пондiс вежötны-ны. Лиссез-сöртi ме тöдмалi з-јагöдсö. (Picyjtö сылиг лиссесö).

Ме летышти öтик кусток, (песока-муыс бердeic кие-еic, кушамic кыз, увок вуж-код. Ме сiз i думажтi, мыса сija вуж. Но мыла, инö, сы-бердeаң лiстоккез öт-мö-дöрö паскалöны?

Сiз-кö, инö, ета не вуж, а увыс сiз пырöма. Ку-лас сija увыс му-пыщкас, а тулыснас пiз-код сожан-запассö лeзö, быдтö первој лиссесö.

Пуртөн омөн вундышти мусö, перјi оз-јагодокeö комок-сорнас да садитi розсö роза-кашныкö. (Мыжвö колö жуғдыны пыдöсeö?)

Сыбöреаң бура сijö кикали.

Гортын сувтöтi оз-döзсö öпшинвö, кычö шондiыс öđđөнжык сурö. Мыжкöдырна сулалic сени, пондiсö петны лисоккез.

Ме кыз кагаöс сijö доҗирајтi, ydi да верди. Раз-мöд гојумбытөн чистеј-ватујас ме киели настојка вöв-начо-мие: ме думажтi, мыса назом сетö буржык урожај наң-вö, дак i естөн пригодитчас.

Лисоккес пыр быдмисö-кысeicö шондiлаң, кыз ми мукöд-порас керкуие петам-бы öтөрö шондiввö. (Бер-гötö кашныксö мöдөрö, керö пöлнiтчöм-лисоккесö кер-ку-пыщлаңас, — мыј сыбöреаң лоас лун-мöдиe?) Чу-вавöv керic времјоыс. Оз-јагöд мијам лeзic ноль стрелка. Скоро шогмисö кык стрелкаввас басöккe чочком-чве-токкез. Нiја җик кыз лöм-пу-цвет-кодöе-жö, токо гы-рiежыкe да басöкжыкe. (Мыјөн öткодöе цветјасыс i мыјөн не öткодöе?) Недыр-мыјие пуштисö i остальней кык-цветокис.

Мукöд-цветтес ешо цветитисö, а кöда озжык пуш-тисö, сетөн пондiсö јагöддeз-ны шогмыны. Сiз жагвыв быдöнныс цветок-шорeic мытчисö јагöдсö. Перво нiјö вежöе да чорытöе вöлисö, сыбöреаң пондiсö җормыны, сeсeа гордötисö да небҗисö сiз, што einмiе он чапкы чöскыт дуҗыс сiз нырö i кaјö.

Ме важы-ны казали, што оз-јагөд-кустсаһас бокө быдмис кыщөмкө сунисок, кык лисока коңечас. Ме со сija бөр мамыс-дынө бергөти. Недыр-мыjie сунисок-бердеһас, кытөн вөлисө лисоккес, му-пыщкас пырисө вужоккес i сija-местын лоис вил-оз-јагөд-куст. А сунисоккыс мөдпөв пондис быдмыны да сетис ешо пара вил-лисоккес. Ме сетчө сувтөти мөдик-кашник муөн, — сунисоккыс быдмис сылаһө i бөра лезис вужоккес. (Садоводдес иijө суниссесө шуөны усесзөн. Кыным сещөм ус оз-јагөд лезө гожумбытөн?

Көр кашниккесө колис мөдиклаө сувтөтны, ме суниссө вундышти. Вундыштөм сунисыслөн коңеччес космисө, а вил-оз-јагөд-кусттес пондисө важ-моз быдмыны.

Иija сунисоккесзөн, усесзөн, оз-јагөд паскөтө асеис кустсө уна кусттесө. Садит грjадвө куст-мөд оз-јагөд-сө, год-мөд чувавас, — грjадват омөн пондас оз-јагөд быдмыны.

Рыжык-щаккес.

Учотнам ме өддөн лубитли щакjавны. Он i пет-бы расис, пыр щакjалан. Мукөд-порас час чувавас, кыз кошшан щаккесө, адззан дак быд-щаккысвө приjательвө кыз рад.

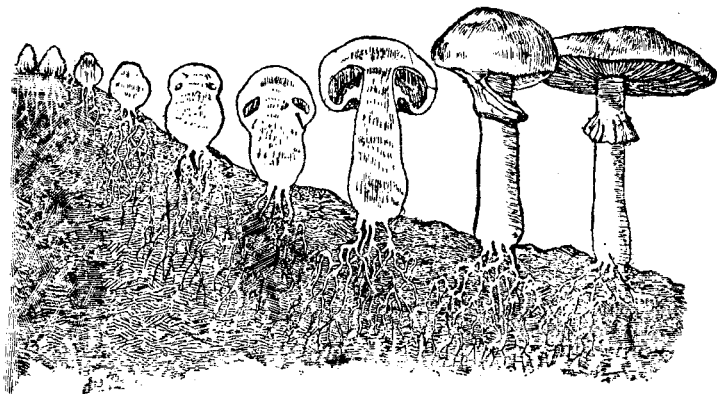
А оjнас вөтөтө, што өтик-местис аззи ме уна-ед щаккесө.

Өтпырса зера-код-луно ме бокө кежи туйвысис да муні өтик көзөкjаинө. Визөта, өтик-местын рыжык-щак петөм кыз көзөм. Гырисөс-ед вөлисө, да һе гагjаөс. (Өтик-ja сортыс рыжык щаккеслөн?) Ме чут һе кудтыр өкти сес рыжыксө. Сыбөрсан мунда сы-гөгөр кошти, — һекытөн абу дажө өтик-рыжык.

Ашынас сетчө-жө локти. I мыj ти думajтат? Сija-местын-жө сар токо мөдпөв быдмөм рыжыккыс, но төһ-һаса jещажык.

Асыв-мөд ме сиз вовви өтик-местас i со өкти рыжыккесө өт-местис.

„Кытис, инö, нija со быдмöны“, думайта: „мыла оз вермö бырны?“ Сетөн-жö вот турун быдмö, жагöна, дыр колö витчисны. Мукöд-жагöдыс сиз-жö: көр-не-көр витчисан, а öктин дак i абу ны сы-местын, будi токо зорыс лоас. А рыжыккес? Рытнас öтик абу, а локтин ашынас, — мöдпöв петöмас.

36 рис. Кыз быдмöны щаккес.

„Конешно, рыжыккес мусис соксö кыскöны, сijөн i быдмöны“, думайта ме. Но мыла зараз уна да чожа?

Летышти ме öтпыреа рыжык-мöд вужнас. Сы-местын уна сiсмöм лис да сiсмöм путор сакеjыс. Рojjышти ме сijö eöд-мусинсö, а сетөн мыжкö кыз уна-ед чочком сунисоккес, кöда öт-мöдöрö му-пастас мунöмас рыжык-вуж-бердеанас да пырöмас сiсмöм лис коласас. Некещöм вужжес сесса рыжыкыслөн абуöс.

Сыбöрсаң меным вöлис висталисö, што ета сунисоккес (рочөн нijö шуöны грибнитса) кыскöны соксö сiсмöм лисезсис да сакеj сис jогсис eöд-мусин-коласас. Эта грибнитсаыс вермö годис-годö овны, а вевдöрас оз пет. Вот локтис шонид зера-кад. Сещöм-погоддаö сija грибнитсаыс мед уна вермö кыскыны соксö i öд-öдөн ачыс öт-мöдöрö паскалö. Мукöдлаас сыввын шогмöны кыз щакыллез, щакыл-моз пансасö-гартсасö суниссес сылөн-да. Сещöм-местö мед-öд-öдөн кысeö со-

кыс ӱт-мӱдӱрсаӑ, сетӱн кажнеј-лун вермӱ быдмыны
рыжык-щак.

дак вот, инӱ, мыла ӱдӱдӱн чожа вермӱ быдмыны
рыжык-щак: сы-увтӱ (щакыл-код вужжезӱтӱс) ӱт-мӱ-
дӱрсаӑ локтӱ сокыс сӱманторрезсаӑс. Зер-пора са-
кеј лӱс, палкаыс, гулуыс сӱемӱны, а сывӱсна рыжык
быдмӱ. Космас муыс, оз ло сокыс, оз пондӱ сӱз чожа
сӱемыны быд-торыс омӱн,—рыжык-щак дугдӱ петны.
А грӱбнитсаыс муас кӱлтчӱ, сӱја і кӱс-пора оз кув.

Јуриндаліе.

Листбок.

Ва, воздук да му-јыліе

Қыщом-ва овло	3.
Мыјо самоварыс мјанос велотө	7
Көзыт-асывө	11
Мыј лоө ваыскөт, көр сіја кынмас	14
Мыјіе жугалөны ізес	15
Қыз мі сов пуімө	19
Қыз васө ужавны щөктыны	22
Мыј ме вежөрти бутылкаө ва гумавікө	26
Мыла вылын, потолок-дынын, понытжык, а улын, жожас, көзытжык?	30
Куңнечайн	32
Төв-јылын мельнча	35
қыз воздуксө өшвыны	40
Мыј лоө воздуккөт сотчөм-бөрын	42
Газзез	43
Сартаса-бі	50
Мыј мјан кокувтаным	53
Мыјіе сој (глыністеј)-му буржык песока-муса һаһ-шогман-понда	55
Һурын.	59

Номмез, гуттез да быд-быдман-олан-јылые.

Номмез	62
Гуттез	64
Оз-јагөд	66
Рыжык-щаккез	68

Пермјак-горња - школаын-велөдчан-комі- нїгајас.

	доныс
Піту-Өнө. Задачык, 1 ч.	72
Лыд-дїены-велөдчан-задачык	80
П. Зубов. Вїл-туј	—
П. Пасуєїн. Мыј мїжан-гөгөр, 1 ч	40
Зубов і Лїкачов. Лымдор-члача	60
Лїкачов. Выл-оланжең (гырыејаслы буквар) . . .	
Лїкачов. Кызї содтыны вын да здоровје, 2 ч. .	1 ш.—

НА ПЕРМЯЦКОМ НАРЕЧИИ ЯЗ. КОМИ

И. И. НИКИТИНСКИЙ. Родная природа. II ч. Перевод Ф. Зубова

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР

МОСКВА, НИКОЛЬСКАЯ, 10